

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Poradnik

Dobre praktyki – zawód nauczyciel

Opracowany w ramach projektu:
*Przez praktykę do zawodu – Program Praktyk Pedagogicznych
w Wyższej Szkole Humanitas*

WYŻSZA SZKOŁA
HUMANITAS

Sosnowiec 2011

Poradnik opracowany przez Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych Sp. z o.o.

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4 A, 90–248 Łódź

tel. (42) 633 17 19

fax. (42) 209 36 85

Poradnik opracował zespół w składzie:

dr Monika Kuleczka

Katarzyna Skierska-Pięta

Recenzja:

dr hab. Krystyna Najder-Stefaniak

Korekta:

Kinga Dudzik

Copyright by

Oficyna Wydawnicza „Humanitas”

ul. Kilińskiego 43

41-200 Sosnowiec

tel.: 032 363 12 25

e-mail: wydawnictwo@humanitas.edu.pl

dystrybucja@humanitas.edu.pl

ISBN: 978-83-61991-13-7

Wydanie I

Sosnowiec 2011

Realizacja wydawnicza:

AWR EDYTOR, Katowice

www.edytor.pl

WSTĘP	4
1. PO CO PRAKTYKI?	8
Rodzaje praktyk pedagogicznych.....	8
Cele praktyk pedagogicznych.....	10
Student w czasie praktyk.....	11
2. SYSTEM KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI W POLSCE I NA ŚWIECIE	14
Wykształcenie nauczycieli.....	15
Programy kształcenia.....	16
3. KTO MOŻE BYĆ NAUCZYCIELEM?	19
Kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej.....	19
Predyspozycje osobowościowe i kompetencje interpersonalne.....	19
4. SZKOŁA JAKO MIEJSCE PRACY NAUCZYCIELA	26
Zasady funkcjonowania szkoły jako placówki oświatowej.....	26
Organizacja pracy w szkole.....	29
Program nauczania i obowiązki nauczyciela.....	29
Stopnie awansu zawodowego nauczycieli.....	30
Współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną.....	34
5. KLUCZOWE KOMPETENCJE	37
Relacja uczeń – nauczyciel.....	37
Nauczanie – cele, zasady, metody.....	39
Planowanie i prowadzenie zajęć.....	41
Uczeń zdolny – uczeń słaby.....	43
6. EFEKTYWNA DYDAKTYKA	47
Efektywny nauczyciel – efektywny uczeń.....	47
Motywacja.....	50
Zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w nauczaniu.....	53
7. ETYKA ZAWODOWA	55
8. NEGATYWNE ASPEKTY PRACY NAUCZYCIELA	58
Samorozwój nauczyciela.....	61
9. NAUCZYCIEL W XXI WIEKU	63
PODSUMOWANIE	67
BIBLIOGRAFIA	68
ŹRÓDŁA INTERNETOWE	72

Wstęp

Edukacja jest jak poezja – jest sposobem patrzenia na świat.

Ryszard Łukaszewicz

Zawód nauczyciela należy do tych profesji, które w historii ludzkości wyodrębniły się bardzo wcześnie. Pierwszych jego przedstawicieli znamy już z czasów starożytnych. W ciągu stuleci zadania i rola nauczyciela ulegały zmianom. Podobnie dzieje się i dziś. Zmiany w warunkach życia i rozwój cywilizacyjny sprawiają, że kolejne pokolenia nauczycieli stają przed coraz to nowymi wyzwaniami. Współczesny dydaktyk staje się dziś częściej dyskutantem i przewodnikiem, niż wykładowcą przekazującym wiedzę, a jednym z jego najistotniejszych zadań jest uczenie, jak pozyskiwać informacje, weryfikować je i w jaki sposób na ich podstawie formułować wnioski. Coraz większą rolę w pracy nauczyciela odgrywa także funkcja wychowawcza.

Duża dynamika zmian następujących w świecie sprawia, że wzrasta znaczenie dobrego przygotowania do pracy pedagogicznej. Jeden z najważniejszych elementów przygotowania przyszłego nauczyciela stanowią praktyki pedagogiczne. Staż ten ma za zadanie umożliwić przyszłym pedagogom bezpośrednie zapoznanie się z wymogami ich zawodu w placówce oświatowej pod kierunkiem doświadczonego nauczyciela. W trakcie praktyk student ma możliwość poznania podstawowych kompetencji nauczyciela, podjęcia roli dydaktyka, zebrania pierwszych doświadczeń w pracy z uczniem i z klasą oraz zweryfikowania własnych predyspozycji do zawodu. Służą temu rozmaite czynności i aktywności realizowane przez studenta. Należą do nich przede wszystkim: przygotowywanie zajęć lekcyjnych, prowadzenie i hospitowanie zajęć, uczestniczenie w analizach i ewaluacji zrealizowanych lekcji (prowadzonych lub hospitowanych), poprawa prac uczniowskich oraz opracowanie pisemnych analiz (np. analizy błędów uczniowskich). Pomocą i radą w czasie praktyk służy studentowi doświadczony pedagog – opiekun praktyk. Nauczyciele prowadzący opiekę nad praktykami należą najczęściej do kadry o największym doświadczeniu zawodowym – zwykle są oni przewodniczącymi komisji przedmiotowej i uzyskali stopień nauczyciela mianowanego. Do zadań opiekuna praktyk należy zarówno pomoc merytoryczna, jak i udzielanie praktycznych wskazówek.

W czasie praktyk pedagogicznych student staje wobec trudnego zadania. W dość krótkim czasie – kilku tygodni – ma on nie tylko poznać środowisko szkolne, lecz także pracę

nauczyciela. Wielowymiarowy charakter praktyk sprawia, że nierzadko istotną trudność sprawia studentom rozeznanie się w najważniejszych aspektach pracy w szkole. Należą do nich m.in. następujące kwestie: jaki jest zakres praw i obowiązków nauczyciela? Jakie przepisy to regulują? Jakie są podstawowe organy zarządzające szkołą? Jakie są ich kompetencje? Z jakimi instytucjami współpracuje nauczyciel w pracy pedagogicznej? Niniejszy poradnik ma stanowić pomoc w orientacji w tych i w wielu innych zagadnieniach. Dzięki niemu student uzyska liczne ogólne i szczegółowe wskazówki, które pozwolą mu całościowo spojrzeć na praktyki i bardziej świadomie realizować powierzone zadania.

Poradnik składa się z dziewięciu rozdziałów poświęconych najważniejszym kwestiom związanym z praktykami i pracą nauczyciela. Przewodnik otwiera rozdział dotyczący funkcji praktyk dla przyszłych nauczycieli. Ta część prezentuje rodzaje i cele praktyk. Omówione zostaną tu podstawowe warunki prawne umożliwiające podjęcie pracy nauczyciela w Polsce. Rozdział dostarcza także wskazówek, jak umiejętnie i konstruktywnie skorzystać z praktyk, by zaowocowały cennymi doświadczeniami przydatnymi w przyszłości. W części tej przedstawiono także zagadnienie refleksyjnego doświadczenia pedagogicznego.

Rozdział drugi przedstawia analizę porównawczą różnych systemów praktyk nauczycielskich funkcjonujących w Polsce, krajach Unii Europejskiej oraz w USA. Zostaną w nim omówione systemy i programy kształcenia nauczycieli. Prezentacja ta pozwoli ukazać w szerszej perspektywie model kształcenia nauczycieli w Polsce. Na tle różnych tradycji kulturowych przedstawione zostaną następnie niektóre tendencje we współczesnej oświacie na wymienionych obszarach.

W rozdziale trzecim poddano dyskusji zagadnienie kompetencji i predyspozycji do wykonywania zawodu nauczyciela. Szczegółowo omówiono kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej oraz predyspozycji osobowościowych i umiejętności interpersonalnych. Podjęta zostanie także problematyka stereotypów związanych z profesją nauczycielską oraz ich historyczno-społeczne uwarunkowania.

Rozdział czwarty przedstawia szkołę jako instytucję i zarazem środowisko pracy nauczyciela. Omówiono w nim zasady funkcjonowania szkoły jako placówki oświatowej, organizację pracy w szkole, najważniejsze organizacyjne obowiązki nauczyciela i stopnie awansu zawodowego. Przedstawiono także rolę poradni psychologiczno-pedagogicznej w pracy z uczniem.

W rozdziale piątym zawarto informacje o kluczowych kompetencjach nauczyciela. Omówione zostaną tu takie kwestie jak: budowanie relacji między nauczycielem a uczniem, cele, metody i zasady nauczania, planowanie i prowadzenie zajęć, praca z uczniem zdolnym,

słabym, a także z uczniami o innych trudnościach. Do istotnych umiejętności towarzyszących pracy pedagoga należą także kompetencje związane z pracą opiekuńczo-wychowawczą. W tym zakresie zostanie rozważone znaczenie oceny psychospołecznego funkcjonowania ucznia, a także umiejętność współpracy z rodzicami lub opiekunami w zakresie wspierania rozwoju wychowanka.

Rozdział szósty omawia najważniejsze aspekty procesu nauczania/uczenia się – w pierwszej kolejności psychologiczne czynniki, które wpływają na pracę nauczyciela i ucznia. Następnie zostaną zaprezentowane rozmaite techniki nauczania oraz motywacji uczniów. W końcowej części rozdziału przedstawiono wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych we wspieraniu procesu nauczania.

Przedmiotem siódmego rozdziału jest etyka zawodowa w pracy nauczyciela. Rola autorytetu, jaką wobec uczniów i w społeczeństwie pełni pedagog, nakłada na niego zobowiązanie do przestrzegania pewnych uniwersalnych norm etycznych. Stanowią one podstawę jego wiarygodności i odpowiedzialności wobec środowiska, w którym pracuje. W rozdziale omówiono podstawowe zasady kodeksu etycznego nauczyciela.

W kolejnym rozdziale przedstawiono negatywne aspekty pracy nauczyciela. Różne przemiany oraz zagrożenia współczesnego świata skutkują podwyższeniem wpływu czynników negatywnych na wykonywanie pracy w szkole. Do podstawowych stresorów w pracy nauczyciela zalicza się m.in. niski i wciąż malejący prestiż społeczny, trudne warunki pracy, konieczność ustawicznego doskonalenia przy niewielkich możliwościach awansu, częsty stres i napięcie psychiczne, wypalenie zawodowe. W rozdziale omówiono zarówno te czynniki, jak i sposoby zapobiegania ich negatywnemu wpływowi.

Ostatni rozdział przedstawia najważniejsze wyzwania, z którymi przyjdzie się zmierzyć nauczycielom w pracy w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat. Rozważono przemiany rozumienia zadań nauczyciela we współczesnym społeczeństwie oraz następujące w życiu społecznym transformacje, wywierające wpływ na funkcjonowanie edukacji.

Praktyki pedagogiczne dają możliwość poznania pracy nauczyciela w różnych jego aspektach. Jednak efekt, jaki przyniesie doświadczenie pierwszego zawodowego kontaktu ze szkołą, w dużym stopniu uzależniony jest od indywidualnego zaangażowania stażysty. Od otwartości i zaangażowania studenta zależy, czy praktyki zaowocują szerokim spektrum obserwacji i doświadczeń, które pozwolą później lepiej realizować się w zawodzie. Niniejszy poradnik ma pomóc w jak najpełniejszym wykorzystaniu tej możliwości. Celem przewodnika jest motywowanie studentów do dobrego poznania zawodu nauczyciela, jak również do po-

znania własnych słabych i mocnych stron w tej roli. Umożliwi to w przyszłości zarówno trafniejszy wybór zawodu, jak i czerpanie większej satysfakcji z wykonywanej pracy.

Poradnik przeznaczony jest dla studentów rozpoczynających praktyki pedagogiczne. Ma on służyć jako pomoc przed, w czasie i przy podsumowaniu okresu praktyk. Może być także przydatny w dalszej pracy zawodowej jako kompendium zawierające podstawowe informacje o pracy nauczyciela. Uzupełnienie merytorycznej części poradnika stanowią ćwiczenia zamieszczone na końcu każdego rozdziału. Zadania te mają na celu podjęcie przez studentów samodzielnej refleksji nad omawianymi zagadnieniami.

Ćwiczenie:

1. Co znaczy dla Ciebie: „być autorefleksyjnym”? Jakie znaczenie może mieć Twoim zadaniem ta cecha w pracy nauczyciela?

1. Po co praktyki?

Praktyka jest najlepszym nauczycielem.
Marcus Tullius Cicero

Aby podjąć pracę w zawodzie nauczyciela konieczne jest spełnienie przede wszystkim wymogów formalnych określonych przez polskie przepisy prawa oświatowego. Najważniejszym dokumentem regulującym te kwestie jest Karta Nauczyciela. Zgodnie z ustawą, osoba, która chce zostać przyjęta na stanowisko nauczyciela w Polsce musi:

1. Posiadać wyższe wykształcenie z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym lub ukończyć zakład kształcenia nauczycieli i podjąć pracę na stanowisku, do którego są to wystarczające kwalifikacje;
2. Przestrzegać podstawowych zasad moralnych;
3. Spełniać warunki zdrowotne niezbędne do wykonywania zawodu¹.

Praktyki pedagogiczne są nieodłącznym elementem wszystkich nauczycielskich kierunków studiów. Stanowią one ważny element przygotowania studenta do pracy zawodowej.

Rodzaje praktyk pedagogicznych

Zakres praktyk pedagogicznych na jednolitych studiach magisterskich oraz studiach wyższych zawodowych określa w Polsce rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 roku². Dokument ten wyznacza zakres obowiązków studenta, minimalną liczbę godzin lekcyjnych do przeprowadzenia oraz rodzaje dodatkowych aktywności studenta w czasie praktyk. Zasadniczo główna część praktyk na polskich uczelniach odbywa się w czasie ostatniego roku studiów.

Różne rozwiązania proponowane przez poszczególne uczelnie w ofercie praktyk sprawiają, że wyróżnia się następujące rodzaje i typy praktyk:

¹ Karta nauczyciela, Ustawa z dn. 26 stycznia 1982 r. (Dz. U. 1982, nr 3, poz. 19).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 r. w sprawie standardów kształcenia nauczycieli (Dz. U. 2004 nr 207, poz. 2110).

- praktyki ciągłe,
- praktyki śródroczne,
- praktyki semestralne,
- praktyki międzysemestralne,
- praktyki właściwe,
- praktyki wprowadzające,
- praktyki obserwacyjne,
- praktyki specjalizacyjne,
- praktyki dyplomowe,
- praktyki asystenckie.

Praktyki zróżnicowane są przede wszystkim ze względu na czas ich realizacji. Do najpowszechniejszych w tej grupie należą praktyki ciągłe i śródroczne. Termin „praktyki właściwe” określa zwykle cały cykl praktyk pedagogicznych, niekiedy nazywanych także po prostu praktykami nauczycielskimi. Pozostałe rodzaje praktyk – praktyki wprowadzające, obserwacyjne, specjalizacyjne, asystenckie i dyplomowe – wprowadzane są w różnym zakresie, w zależności od potrzeb i możliwości uczelni. Praktyki obserwacyjne mają na celu wdrażanie do pracy pedagogicznej przez hospitację lekcji. W czasie praktyk asystenckich student może oprócz obserwacji zajęć uczestniczyć w nich poprzez pomoc uczniom – pełni rolę asystenta nauczyciela prowadzącego. Na takich kierunkach jak resocjalizacja czy pedagogika specjalna podstawowy program praktyk poszerzany jest niekiedy o dodatkowe zajęcia – praktyki specjalizacyjne i dyplomowe. Umożliwiają one przeprowadzenie dodatkowych godzin lekcji i kształcenie specyficznych dla danego kierunku umiejętności. Praktyki te pozwalają zarazem zebrać obserwacje konieczne do przygotowania pracy zaliczeniowej lub dyplomowej.

Ponadto wyróżnia się także inne podziały praktyk:

1. Ze względu na obowiązek ich przeprowadzenia:

- Praktyki obligatoryjne (określone przez program studiów);
- Praktyki nieobligatoryjne (związane z chęcią uzyskania dodatkowego doświadczenia zawodowego);

2. Ze względu na wynagrodzenie:

- Praktyki bezpłatne;
 - Praktyki płatne (za które student otrzymuje wynagrodzenie, najczęściej są to praktyki nieobligatoryjne);
3. Ze względu na ich zakres:
- Ogólnopedagogiczne (doskonalące różne kompetencje w pracy pedagogicznej, obejmują udział w lekcjach wychowawczych, udział w zebraniu rady pedagogicznej);
 - Metodyczne;
 - Specjalizacyjne (nakierowane na kształcenie specjalnych umiejętności, np. diagnozy dysleksji lub umiejętności pracy w oddziale integracyjnym).

Cele praktyk pedagogicznych

Celem praktyk jest dostarczenie kandydatom na nauczycieli możliwości sprawdzenia, rozwinięcia i ćwiczenia swoich umiejętności dydaktycznych i wychowawczych. Udział w nich pozwala samodzielnie doświadczyć czynników mających wpływ na proces dydaktyczny. Doświadczenie to odgrywa ogromną rolę przede wszystkim dlatego, że dostarcza wiedzy o nauczaniu płynącej z własnej praktyki. Dzięki niemu nabyta wiedza teoretyczna zostaje skonfrontowana z rzeczywistością szkolną. Praktyki pozwalają na poznanie i wypróbowanie własnych sposobów komunikacji i współpracy z uczniami oraz na rozwinięcie metod dydaktycznych najbardziej odpowiadających osobowości i możliwościom studenta i uczniów.

Obok wymienionych wyżej funkcji praktyk pedagogicy coraz częściej dużą wagę przywiązują do pojęcia **refleksyjnego doświadczenia pedagogicznego**. Doświadczenie praktyczne zawsze stanowiło istotną część przygotowania nauczycieli. Jednak – jak zauważa Allen T. Pearson³ – wiedza zdobyta poprzez praktykę odnosi się do szczególnego kontekstu, natomiast pedagog będzie pracował w rozmaitych okolicznościach. Aby zastosować wiedzę zdobytą w jednej sytuacji, będzie potrzebował on umiejętności przekształcenia jej na inne warunki.⁴ Przekształceń tych nie można dokonywać bez korekt własnych przekonań⁵. Przy-

³ Por. Pearson A.T., *Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli*, tłum. A. Janowski, M. Janowski, Warszawa 1994, s. 159.

⁴ Por. Pearson A.T., *Nauczyciel. Teoria i praktyka...*, op. cit.

⁵ Ibidem.

szły nauczyciel, jak postuluje Pearson, powinien nauczyć się dokonywania takich modyfikacji poprzez refleksję nad własnym doświadczeniem praktycznym⁶.

Pearson, podobnie jak wielu innych pedagogów⁷, zwraca uwagę na konieczność wypracowania u przyszłego nauczyciela umiejętności świadomego porządkowania zebranych doświadczeń praktycznych i wyciągania wniosków, a także kształcenia umiejętności swobodnego korzystania z doświadczeń poprzez przenoszenie ich w inny kontekst z uwzględnieniem różnic obu sytuacji.

Świadoma refleksja w pracy nauczyciela pełni bardzo ważną rolę również ze względu na fakt, że prawie każdy praktykant ma za sobą osobiste doświadczenia szkolne. Zebrane wówczas obserwacje także stanowią część indywidualnej wiedzy przyszłego pedagoga. Jest to jednak zwykle doświadczenie połowiczne i przez to mylne.⁸ Może zatem stanowić bazę negatywnych nawyków we własnej pracy. Z tego względu bardzo istotne jest podjęcie refleksyjnej oceny własnych obserwacji z okresu szkolnego, aby w czasie praktyk świadomie korzystać z tych doświadczeń.

Student w czasie praktyk

Jak zatem przygotować się do praktyk, aby w pełni z nich skorzystać? To pytanie powinni zadać sobie studenci przystępujący do zajęć praktycznych. Świadome przygotowanie do praktyk może w znacznym stopniu wpłynąć na doświadczenie zdobyte w czasie tych zajęć.

Po pierwsze, w związku z wyżej przedstawionymi postulatami pedagogów warto, aby student jeszcze przed rozpoczęciem praktyk przypomniał sobie własne doświadczenia z okresu szkolnego i uświadomił sobie ukształtowane w tym czasie przekonania o pracy nauczyciela. Trzeba zwrócić uwagę zarówno na pozytywne, jak i negatywne aspekty tej profesji, a także na ewentualne osobiste uprzedzenia. Następnie po praktykach należy ponownie odpowiedzieć na pytanie o obecne przekonania o pracy nauczycielskiej. Pozwoli to wyraźnie

⁶ Ibidem.

⁷ M.in. Wilhelm Topsch, Ewald Kiel, a w Polsce – Stanisław Włoch i Hanna Dmochowska. Zob. Topsch W., *Grundwissen für Schulpraktikum und Unterricht*, Weinheim-Basel 2004; Kiel E. (red.), *Schule anders sehen. Ein Praktikumsleitfaden für Studierende*, Donauwörth 2007; Włoch S., *W poszukiwaniu innowacyjnego modelu kształcenia nauczycieli* [w:] Andrzejak Z., Kacprzak L., Pająk K. (red.), *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, t. 2, Poznań–Warszawa 2005. s. 221–226; Dmochowska H., *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli przedszkola wobec problemów rzeczywistości – sztuka wyboru odpowiedniego programu*, www.przeciw-ubostwu.brpo.gov.pl/pliki/1237991110.pdf [data dostępu: 25.10.2010].

⁸ Por. Topsch W., *Grundwissen für Schulpraktikum und Unterricht*, Weinheim–Basel 2004, s. 8–9.

odgraniczyć doświadczenia lat szkolnych od własnej aktywności zawodowej. Refleksja wobec dotychczasowych doświadczeń stanowi najlepszą podstawę w budowaniu samodzielnego warsztatu pracy.

Po drugie, przed rozpoczęciem praktyk warto podjąć refleksję nad własnymi predyspozycjami do tej pracy. Co sprawiło, że zainteresowałam(-łem) się pracą pedagogiczną? Kiedy to było? Jakie cechy sprawiają, że będę – w mojej ocenie – dobrym nauczycielem / dobrą nauczycielką? Jakie są moje słabe strony? Najlepiej zrobić to ćwiczenie w formie pisemnej. Informacje te dobrze jest następnie spisać i po praktykach skonfrontować z obserwacjami wyniesionymi ze szkoły.

Po trzecie, aby w czasie praktyk na nowo poznać szkołę oraz rolę nauczyciela, dobrze jest zwrócić uwagę na nastawienie, z jakim wchodzę w to środowisko. Czy moje spojrzenie opiera się na przekonaniu, że znam szkołę czy staram się spojrzeć na nowo na przestrzeń szkolną? Warto zdać sobie sprawę, że zwykle umiejętność świeżego spojrzenia jest trudnym zadaniem. Aby uaktywnić w sobie taki „odkrywczy” punkt widzenia, trzeba zwrócić uwagę na następujące elementy⁹:

1. Obserwować – kto i co robi? W jaki sposób?
2. Interpretować – dlaczego dane sprawy są tak, a nie inaczej przeprowadzone, zorganizowane? Czemu to służy?
3. Oceniać – na jakiej podstawie formułuję pozytywne i negatywne oceny tego, co widzę lub obserwuję? Co lub kto stanowi dla mnie skalę odniesienia?
4. Określać skutki – jakie konsekwencje mają zaobserwowane, sformułowane przeze mnie osądy na mój rozwój jako nauczyciela?

Trzeba tu podkreślić szczególnie trudności, jakie może nieść ze sobą zbyt pochopne ocenianie sytuacji czy zachowania poszczególnych osób. Na przykład w czasie zajęć szkolnych nierzadko zdarza się, że głośny uczeń, który rozmawia, oceniany jest jako utrudniający lekcję i niezainteresowany tematem, choć w rzeczywistości jego zachowanie może być spowodowane niezrozumieniem tematu i brakiem odwagi, by poprosić nauczyciela o wyjaśnienie.¹⁰ W istocie jego zachowanie wynika zatem nie z braku zainteresowania, ale właśnie z chęci zrozumienia zajęć oraz z możliwych błędów w komentarzu nauczyciela. Przykład ten pokazuje, że powierzchowne, zbyt pochopne wyciągane wniosków opartych jedynie na

⁹ Przy opracowaniu tego fragmentu korzystano z: Kiel E. (red.), *Schule anders sehen. Ein Praktikumsleitfaden für Studierende*, Donauwörth 2007, s. 5–6.

¹⁰ Por. Kiel E. (red.), *Schule anders sehen...*, op. cit., s. 6.

pierwszym wrażeniu uniemożliwia rozważenie alternatywnych uwarunkowań sytuacji.¹¹ Z tego względu podstawowym zadaniem studenta w celu poznania środowiska szkolnego jest oparcie się na **neutralnej obserwacji**. Obserwacja taka nie stara się jednoznacznie oceniać zjawisk czy osób, lecz skupia się na przyczynach ich działań. Postawa oparta na niej pozwala dostrzec różne racje, z jakimi można się spotykać w pracy pedagoga, i uczy wrażliwości na nie. Pod wpływem neutralnej obserwacji wysiłek włożony w aktywne poznanie pracy w szkole pozwoli spojrzeć świeżo i twórczo na środowisko szkolne, da szansę dostrzeżenia spraw, które przy innym nastawieniu byłyby pomijane.

Praktyki pedagogiczne stanowią jedną z najlepszych okazji poznania specyfiki i zawodowych uwarunkowań pracy nauczyciela. Umiejętne i konstruktywne zaangażowanie w praktyki może przynieść pedagogowi *in spe* wiele cennych informacji i doświadczeń. Postaraj się jak najlepiej skorzystać z tej szansy.

Ćwiczenia:

1. *Przed praktykami.* Zastanów się, co wydaje Ci się najtrudniejszym zadaniem w czasie praktyk? A co przyniesie Ci największą satysfakcję?
2. *Przed praktykami.* Przypomnij sobie swoje doświadczenia z czasów szkolnych. Jakie są Twoje najlepsze i najgorsze doświadczenia? Weź pod uwagę zarówno te przedmioty, które Cię interesowały, jak i te, z którymi miałeś trudności.
3. *Przed praktykami.* Zastanów się, co wiesz o zainteresowaniach i problemach dzieci w wieku Twoich przyszłych uczniów. Zbierz jak najwięcej informacji na ten temat. Postaraj się porozmawiać z opiekunami tych dzieci, jeśli masz taką możliwość.
4. *W czasie praktyk.* Wyznacz sobie jedną godzinę w czasie pracy w szkole, podczas której skoncentrujesz się na doskonaleniu umiejętności neutralnej obserwacji. Postaraj się wtedy nie oceniać, a raczej akceptować różne racje, np. jeśli zdarzy się w tym czasie sytuacja konfliktowa, nie szukaj winnego – poprzestań na zrozumieniu racji obu stron. Po wykonaniu tego ćwiczenia zastanów się, jakie refleksje Ci się nasuwają.
5. *W czasie praktyk.* Po powrocie z pierwszego dnia praktyk w szkole wypisz wszystkie pracownie i inne pomieszczenia dla uczniów znajdujące się w szkole. Następnego dnia sprawdź, ile sal wymieniłeś.
6. *W czasie praktyk.* Postaraj się poznać zainteresowania oraz sposób spędzania wolnego czasu Twoich uczniów. W jaki sposób te informacje mogą pomóc Ci w realizacji lekcji?

¹¹ Ibidem.

2. System kształcenia nauczycieli w Polsce i na świecie

Edukacja nauczyciela jest procesem wielofunkcyjnym, interdyscyplinarnym i wielostronnym. Jakość pracy nauczyciela zależy od wielu aspektów. Należą do nich zarówno czynniki zależne od samego pedagoga, jak i czynniki społeczno-ekonomiczne. Ich zakres można zasadniczo opisać w ramach pięciu obszarów¹²:

1. Warunki pracy nauczyciela:

- sytuacja gospodarcza w kraju,
- oferty na rynku pracy,
- rodzaj zatrudnienia, wynagrodzenie i przywileje,
- obowiązki zawodowe,
- awans zawodowy,
- zmiany w prawie oświatowym;

2. Systemy kształcenia:

- rekrutacja i selekcja na uczelniach,
- programy kształcenia,
- wymagania kwalifikacyjne,
- kadra kształcąca;

3. Wprowadzenie do pracy w szkole:

- praktyki pedagogiczne,
- opieka w czasie stażu,
- budowanie motywacji do pracy i rozwoju zawodowego;

4. Instytucja szkoły:

- kultura w szkole,
- współpraca między nauczycielami w szkole,
- relacje z uczniami,
- relacje z dyrekcją,
- relacje z rodzicami,
- satysfakcja zawodowa;

5. Doskonalenie zawodowe,

¹² Por. Wilkomirska A., *Kształcenie nauczycieli – stare i wiecznie żywe dylematy*, referat wygłoszony na konferencji „Misja – pasja – kompetencja. Status nauczyciela i jego przygotowanie do zawodu”, Kraków, 24 października 2004. www.brpo.gov.pl/index.php?md=1069&s=1 załącznik nr 2 [data dostępu: 19.10.2010].

- motywacja,
- zakres doskonalenia,
- oferta.

Ze względu na rozmaite uwarunkowania pracy nauczyciela na świecie powstały różne systemy kształcenia do zawodu. W celu poznania innych modeli edukacji poniżej przedstawiono systemy kształcenia funkcjonujące w krajach Unii Europejskiej oraz w USA. To omówienie pozwoli nie tylko na przybliżenie innych wzorców, lecz także umożliwi przyszłym nauczycielom zrozumienie bieżących tendencji na tym polu.

Wykształcenie nauczycieli¹³

W krajach Unii Europejskiej nauczycieli kształci się obecnie w różnych typach szkół wyższych, niepełnych wyższych i średnich. Każda z nich stosuje własny system rekrutacji, celem doboru najwartościowszych kandydatów do tego zawodu. W kształceniu pedagogów, zwłaszcza w przypadku nauczycieli szkół średnich, podstawową rolę odgrywiają uniwersytety. Natomiast nauczyciele szkół podstawowych oraz przedszkoli znacznie częściej kształceni są w wyższych szkołach pedagogicznych. Do wyjątków należą jedynie Grecja, Holandia i Niemcy (większość landów). Czasami wyższe szkoły pedagogiczne bywają częścią uniwersytetów (na przykład w Hiszpanii). Wyższe szkoły zawodowe kształcą tu przede wszystkim nauczycieli szkół technicznych i zawodowych.

Przygotowanie kadry nauczycielskiej wyłącznie na szczeblu uniwersyteckim prowadzone jest w Irlandii, Grecji i Hiszpanii. W pozostałych krajach Wspólnoty odbywa się ono albo na poziomie uniwersyteckim uzupełnione kilkumiesięczną praktyką pedagogiczną (Niemcy, Wielka Brytania, Belgia, Dania, Portugalia), albo w specjalistycznych instytutach i szkołach pedagogicznych (na przykład we Włoszech czy Luksemburgu). Nową tendencją jest przygotowanie do zawodu wraz ze stażem w okresie kształcenia akademickiego.

Kraje Unii Europejskiej różnią się między sobą pod względem długości okresu studiów pedagogicznych. Studia te trwają zwykle od 4 (w Anglii, Walii, Irlandii, Włoszech) do 7 lat (w Luksemburgu). Najczęściej nauka na kierunkach nauczycielskich trwa 5 lat (w Grecji, Portugalii, Belgii, Polsce) lub 6 (w Danii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Niemczech). Zbliżony

¹³ Podrozdział – jeśli nie podano inaczej – opracowano na podstawie: Płatnerz A., *Nowy model nauczyciela a europejski model kształcenia*, www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5772 [data dostępu: 18.10.2010].

jest natomiast wiek rozpoczynania studiów. Naukę uniwersytecką rozpoczyna się na ogół w wieku 18–19 lat, jedynie w Irlandii w 17. roku życia.

Przygotowanie do pracy w szkołach podstawowych odbywa się najczęściej w 3-, 4-letnim cyklu kształcenia (Belgia, Dania, Luksemburg, Holandia, Portugalia). Kształcenie w tym kierunku prowadzą wyspecjalizowane placówki nieuniwersyteckie. Wyjątek stanowi system niemiecki, gdzie przygotowanie praktyczne do nauczania na poziomie szkolnictwa niższego pełni ważną rolę także w czasie studiów uniwersyteckich. Przygotowanie pedagogów do pracy na poziomie szkolnictwa średniego zróżnicowane jest na dwa etapy. W Belgii, Danii, Hiszpanii, Niemczech i Holandii kształcenie nauczycieli dla pierwszego etapu odbywa się według modelu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych lub zgodnie z zasadami kształcenia nauczycieli wyższych klas szkoły średniej, zaś we Francji kształcą się nauczycieli zarówno według modelu dla szkół podstawowych, jak i wyższych. Studia przygotowujące do pracy na pierwszym etapie szkoły średniej trwają od 3 do 4 lat. Wyodrębniony jest tu jednak zwykle czas przygotowania pedagogicznego, który trzeba doliczyć do tego okresu. Kształcenie nauczycieli drugiego cyklu szkoły średniej odbywa się we wszystkich krajach Unii Europejskiej w ramach studiów uniwersyteckich.

Jednym z najbardziej zróżnicowanych i zdecentralizowanych systemów kształcenia nauczycieli jest system funkcjonujący w USA.¹⁴ Wymagania w zakresie uprawnień do nauczania określa każdy rząd stanowy. Aby otrzymać licencję nauczycielską, trzeba przede wszystkim ukończyć studia wyższe na poziomie licencjatu na kierunku nauczycielskim. W niektórych stanach dokument ten wystarczy do zatrudnienia, inne natomiast dodatkowo zwracają uwagę na kursy, doksztalcenia i doskonalenie zawodowe. W większości stanów przed podpisaniem umowy o pracę wymaga się praktycznego pokazu umiejętności pracy w klasie szkolnej.

Programy kształcenia¹⁵

Program kształcenia dla nauczycieli w krajach UE zasadniczo określają uczelnie. Placówki te są odpowiedzialne za przygotowanie przyszłych pedagogów w zakresie edukacji ogólnej i przedmiotowej. Uzupełnienie tych zajęć stanowią kursy pedagogiczne, które odbywają się zwykle w ramach kilku ostatnich semestrów studiów. W większości krajów przygo-

¹⁴ Informacje na temat amerykańskiego systemu oświaty na postawie: Janowski A., *Szkola obywatelska. Amerykańskie doświadczenia – polskie potrzeby*, Warszawa 2000.

¹⁵ Podrozdział – jeśli nie podano inaczej – opracowano na podstawie: Płatnerz A., *Nowy model nauczyciela*, op. cit.

owanie pedagogiczne stanowi program ostatniego roku studiów. Taki system obowiązuje w Anglii, Belgii, Danii, Francji, Grecji, Polsce i we Włoszech. W Niemczech przygotowanie praktyczne odbywa się w ciągu trzech końcowych semestrów, w Holandii – czterech, a w Luksemburgu – sześciu. Wyjątek stanowią Włochy i Portugalia, gdzie uniwersytety nie prowadzą kursów pedagogicznych. Osobne kursy dla nauczycieli szkół średnich, które trwają dwa semestry, oferują uczelnie w Grecji, Hiszpanii, Portugalii, Włoszech i Luksemburgu.

W większości jednak programy kształcenia nauczycieli formułowane są nie tylko przez uczelnie, lecz także określone dodatkowo przez rozporządzenia wydane przez ministerstwa edukacji. Częściowy brak autonomii uczelni w tym zakresie obowiązuje w Polsce. Autonomia ta ograniczona jest przez dwa akty prawne: Rozporządzenie w sprawie standardów kształcenia nauczycieli, znowelizowane we wrześniu 2004 roku, i Rozporządzenie o kwalifikacjach nauczycieli.¹⁶ Pierwszy dokument określa grupy tematyczne kształcenia nauczycieli, minimum godzinowe, ogólne treści kształcenia i sylwetkę nauczyciela.¹⁷ W Niemczech i Luksemburgu natomiast obowiązuje całkowity brak autonomii uniwersytetów w tym zakresie.

W większości krajów Wspólnoty obowiązuje także zasada, że student odbywa praktyki w takim trybie i na takim szczeblu szkoły, w którym zamierza pracować jako nauczyciel. Mimo zróżnicowania w kształceniu pedagogów w różnych krajach Unii, można zaobserwować pewne wspólne tendencje dla państw tego regionu. Widoczne jest przede wszystkim coraz częstsze wymaganie od nauczyciela wykształcenia zamkniętego dyplomem uniwersyteckim, w celu zwiększenia wiedzy akademickiej nauczycieli. Z tym zjawiskiem związana jest tendencja wydłużania okresu zdobywania kwalifikacji zawodowych. Trzecim powszechnym trendem jest wzrost zainteresowania pedagogów kształceniem ustawicznym. W poszczególnych krajach rozwijają się różne formy poszerzania i podnoszenia kwalifikacji. Zajęcia tego rodzaju prowadzą centra doskonalenia zawodowego (Niemcy, Dania, Belgia, Włochy, Grecja) i centra szkolenia wczesnoszkolnego (Francja, Luksemburg). W niektórych krajach uruchomiono tzw. szkolenia wewnątrzszkolne (Francja, Niemcy) lub systemy doksztalcania nauczycieli (Holandia).

Wyraźne podobieństwa w systemach edukacji krajów UE można zauważyć w ogólnej funkcji kształcenia nauczycieli. Jest ono najczęściej rozumiane jako proces nabywania umie-

¹⁶ Por. Wiłkomirska A., *Kształcenie nauczycieli*, op. cit.

¹⁷ Ibidem.

jętności i poznawania praktycznych metod pedagogicznych.¹⁸ Wspólny dla rozmaitych systemów jest duży nacisk na zdobycie wiedzy (przedmiotowej, pedagogicznej i dydaktycznej) oraz umiejętności (*know how*).¹⁹

Do najważniejszych różnic w kształceniu nauczycieli w państwach Wspólnoty należy zakres kształcenia specjalistycznego, w którym obowiązują rozmaite rozwiązania. W większości krajów nauczyciele kształceni są w dwóch specjalnościach (np. w Wielkiej Brytanii i we Włoszech). W Danii, Hiszpanii i częściowo w Niemczech funkcjonuje wielopredmiotowe przygotowanie, a w Holandii i Francji nauczyciele uczą z reguły jednego przedmiotu. W Polsce również dominuje model kształcenia jednopredmiotowego, lecz i tu od kilku lat szkoły wyższe oferują system, który kształci nauczycieli dwupredmiotowo.

Jak wynika z przedstawionego omówienia, we wszystkich krajach Unii Europejskiej, a także w USA, przywiązuje się dużą wagę do kształcenia ogólnego i zawodowego nauczycieli. W większości krajów istotną rolę odgrywa przygotowanie uniwersyteckie. Wzrost znaczenia dyplomu uniwersyteckiego znajduje wyraz w obecnych reformach edukacji. W kolejnych latach w Polsce będą się nasilały zmiany, które obecnie można obserwować w krajach Unii. Dotyczy to przede wszystkim upowszechnienia dyplomu uniwersyteckiego jako podstawy wykształcenia nauczycieli, rozpowszechnienia modelu kształcenia dwupredmiotowego, a w szkołach średnich coraz częściej także będziemy spotykać osoby z tytułem doktora. Ponadto coraz większą wagę będzie przywiązywać się do kształcenia ustawicznego wśród nauczycieli.

Przedstawiony tu zarys systemu kształcenia nauczycieli wprowadza zarazem w zagadnienie wyzwań, jakie staną przed nauczycielami w XXI wieku. W przyszłości zapewne wzrośnie znaczenie współpracy między dydaktykami, szczególnie będą się rozwijać kontakty między krajami UE. Już teraz istnieje wiele możliwości wyjazdów nauczycieli do innych krajów europejskich w celu rozwoju zawodowego. Z tego względu orientacja w zakresie systemu kształcenia pedagogów może być przydatna w przyszłości. Więcej aktualnych i szczegółowych informacji o systemach oświaty w każdym kraju Unii Europejskiej można znaleźć na stronie Komisji Europejskiej – www.eurydice.org.

¹⁸ Por. *Porównanie systemów kształcenia nauczycieli w krajach partnerskich projektu EMETT*, www.emett.eu/newfiles/file/Comparative_synthesis_PL.pdf [data dostępu: 18.10.2010].

¹⁹ Por. *Porównanie systemów kształcenia...*, op. cit.

3. Kto może być nauczycielem?

*Czerwona róża nie jest egoistką,
Ponieważ chce być czerwoną różą.
Byłaby straszną egoistką,
Gdyby chciała, by wszystkie kwiaty
W ogrodzie były czerwone i były różami.*
Oskar Wilde

Trudno określić jednoznaczne kryteria, jakie powinna spełniać osoba pragnąca podjąć pracę nauczyciela. Można jednak wyróżnić pewne kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej, umiejętności dydaktycznych, predyspozycji osobowościowych oraz kompetencji interpersonalnych i praktyczno-moralnych, które sprzyjają skutecznej realizacji zadań nauczyciela.

W ramach niniejszego rozdziału przedstawione zostaną szczegółowo kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej oraz cech osobowościowych. Pozostałe kompetencje nauczyciela zostaną przedstawione w kolejnych rozdziałach.²⁰

Kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej

Do podstawowych kompetencji w pracy nauczyciela należą kompetencje z zakresu wiedzy przedmiotowej. Dotyczą one zarówno wiedzy szczegółowej z nauczanego przedmiotu, jak i wiedzy ogólnej. Warunkiem nauczania jest dobre opanowanie wiedzy, którą przekazujemy. Ponadto dydaktyk powinien potrafić w razie potrzeby odwołać się do bardziej szczegółowej wiedzy niż ta omawiana w czasie lekcji oraz przedstawić dane zagadnienie w szerszym kontekście, np. w odwołaniu do pokrewnych dyscyplin naukowych.

Znaczenie wiedzy przedmiotowej dla pracy nauczyciela jest powszechnie doceniane i bezsporne. Ważne, by nauczyciel sam rozumiał przedstawiane zjawiska i wiedział, że są one zgodne z prawdą, a także zawsze sprawdzał wiarygodność przekazywanych informacji²¹. Nauczyciel ponosi pełną odpowiedzialność za przekazywaną przez siebie wiedzę.

Predyspozycje osobowościowe i kompetencje interpersonalne

²⁰ Kompetencje z zakresu umiejętności dydaktycznych omawiają rozdziały *Kompetencje kluczowe i Efektywne nauczanie*, a predyspozycje praktyczno-moralne – rozdział *Etos zawodowy*.

²¹Por. Pearson A.T., *Nauczyciel. Teoria i praktyka...*, op. cit., s. 149–151.

Drugą – równie ważną – kategorię kompetencji nauczycielskich stanowią predyspozycje osobowościowe i kompetencje interpersonalne. Predyspozycje te często decydują nie tylko o skuteczności przekazu wiedzy i umiejętności, lecz także o tym, w jakim zakresie treści te zostaną opanowane przez uczniów.

Do najważniejszych cech osobowościowych przyszłego nauczyciela zalicza się otwartość na ludzi i otaczający świat oraz kreatywność. **Otwartość** związana jest z gotowością poznania innego punktu widzenia czy innej perspektywy zjawiska. Osoby posiadające tę cechę z reguły łatwiej akceptują odmienność ludzi i łatwiej podejmują z nimi współpracę. Nauczyciel o takiej osobowości częściej osiąga pozytywne rezultaty w pracy.

Kreatywność w pracy pedagogicznej oznacza przede wszystkim gotowość niekonwencjonalnego, innowacyjnego podejścia do pracy z uczniami. Twórczy nauczyciel nieustannie poszukuje, bada, eksperymentuje i sprawdza różne możliwości rozwiązań²². Taka postawa sprzyja uświadamianiu przeobrażeń zachodzących nieustannie w otaczającym świecie oraz nowych sposobów opisu zjawisk. Obie te cechy – otwartość i kreatywność – charakteryzują pedagogów z pasją, którzy z dużym zaangażowaniem realizują zadania w pracy.

Wśród cech osobowościowych tą, która wyróżnia głównie wybitnych nauczycieli jest **charyzma**. Wyraża się ona w nieprzeciętnych umiejętnościach wykładu oraz wywierania dużej zmiany w orientacji zainteresowań jednostki lub grupy. Charyzmatyczny pedagog cieszy się z reguły dużym autorytetem wśród uczniów i przyciąga na dłużej wielu podopiecznych do nauki danej dziedziny. Taki nauczyciel wywiera wpływ także szerszy – na środowisko, w którym pracuje – już przez sam fakt uczestnictwa w procesie edukacji.

Do najważniejszych cech sprzyjających pracy nauczyciela zalicza się umiejętność nawiązywania kontaktu, umiejętności porozumienia, rozwiązywania problemów, zrozumienia problemów innych oraz empatii wobec nich. Spośród cech wspierających efektywną współpracę nauczyciela z uczniami warto także podkreślić umiejętność elastycznego reagowania na zachowania grupy. Dobrze, kiedy nauczyciel w czasie zajęć potrafi – w zależności od potrzeby – reagować spontanicznie albo zachować pewien dystans. Zdolność reakcji adekwatnej do sytuacji buduje atmosferę wzajemnego zaufania i szacunku, która sprzyja uczeniu. Taka atmosfera kształtuje relację opartą na sympatii między uczniami a nauczycielem.

Kolejnym ważnym elementem w pracy pedagogicznej jest osobisty **autorytet**. Wśród cech dobrego pedagoga ta należy do bardzo znaczących. To od niej w dużej mierze zależy skuteczność całego procesu nauczania. Im większym autorytetem cieszy się nauczyciel

²² Por. Teśluk M., *Nauczyciel – kreator w reformowanej szkole* [w:] Łaszczuk J. (red.), *Pedagogika czasu przemian*, Warszawa 1999, s. 97.

wśród uczniów, tym częściej przekazywane przez niego umiejętności i wiedza są dobrze opanowane przez wychowanków. Autorytet pozostaje w bezpośrednim związku z etyką zawodową, gdyż także poprzez wartości, jakimi kieruje się jednostka, kształtuje się społeczne uznanie dla niej²³.

Pojęcie autorytetu jest już od dłuższego czasu dyskutowane w refleksji pedagogicznej. Rola społecznego uznania nauczyciela bywała zarówno przeceniana, jak i negowana. Warto zatem zastanowić się nad różnymi aspektami tego zjawiska, a także nad możliwymi zagrożeniami z nim związanymi.

Autorytet może być budowany na różnych podstawach. Do najważniejszych typów autorytetu należą:

1. Autorytet wewnętrzny:

- Oparty na doświadczeniu zawodowym;
- Oparty na zaufaniu i kontaktach w codziennych relacjach – np. relacja między wychowawcą i wychowankami w czasie wyjazdu klasowego;

2. Autorytet zewnętrzny:

- Pochodzący z nominacji – wynikający z uznania dla sprawowanej funkcji;
- Autorytet pochodzący z władzy – wynikający ze sprawowania zwierzchnictwa nad innymi²⁴.

Na tej podstawie można zauważyć dwa zasadnicze znaczenia autorytetu jako pojęcia: autorytet jako właściwość danej osoby oraz autorytet jako relacja społeczna.

Pierwsze z nich wynika z uznania dla cech i kompetencji człowieka. Ten rodzaj autorytetu dotyczy uznania budowanego w oparciu o autorytet wewnętrzny. Autorytet oparty na doświadczeniu oznacza szacunek dla wiedzy, umiejętności, talentu, mądrości, osobistego zaangażowania, które zostały rozwinięte w czasie pracy zawodowej. Autorytet oparty na zaufaniu i kontaktach w codziennych relacjach wyraża ponadto uznanie dla cech osobistych – umiejętności porozumienia, empatii, zrozumienia, zaangażowania w sprawy drugiego człowieka i szacunku dla niego.

Natomiast autorytety zewnętrzne, pochodzące z władzy czy z nominacji, związane są z relacją społeczną. Ten rodzaj autorytetu realizuje się poprzez pełnienie pewnej roli²⁵. Wy-

²³ Por. Wróbel A., *Autorytet i wychowanie*, „Edukacja i Dialog” Nr 6 (1996). Szerzej o autorytecie w kontekście etyki zawodowej w rozdziale *Etos zawodowy*.

²⁴ Por. Wyderka J., *Autorytet nauczyciela*, www.awans.net/strony/nauczanie_początkowe/wyderka/wyderka1.html [data dostępu: 08.11.2010].

mienione tu typy autorytetów w praktyce rzadko występują samodzielnie. Zwykle łączone są przynajmniej dwa rodzaje.

Nauczyciel w szkole może budować swój autorytet zasadniczo w oparciu o każdy z tych czterech wymienionych tu typów. Sposób kształtowania własnej pozycji przez pedagoga związany jest zarówno z rolą nauczyciela, jak i wychowawcy. Do zadań nauczyciela należy także badanie, na czym opierają się jego bieżące relacje z uczniami i ocena, na ile sprzyjają one procesowi nauczania. Nierzadko bowiem pedagodzy budują swój autorytet w oparciu o pewne indywidualne schematy postępowania wyniesione z życia prywatnego lub z wcześniejszych doświadczeń zawodowych. Skutkuje to tym, że zwykle nie są oni świadomi negatywnych aspektów swojej postawy, a przede wszystkim nie potrafią modelować swojego zachowania w relacjach z uczniami. W efekcie stosowany przez nich typ autorytetu nie przynosi oczekiwanych rezultatów, a oni napotykać trudności w pracy dydaktycznej. Są to sytuacje, kiedy np. nauczyciel nawykły do egzekwowania posłuszeństwa kategorycznymi nakazami ma problemy w pracy z uczniem, który nawykł do wchodzenia w konflikt z takim pedagogiem. Uczeń nie chce wykonać jego poleceń, a nauczyciel mimo to kategorycznymi nakazami próbuje zmusić ucznia do pracy. W takich przypadkach świadomy pedagog podejmuje refleksję nad sytuacją i ukaże uczniowi sytuację z innej, szerszej perspektywy – np. przypomni, że zadania, które ma on wykonać, należą do pracy wszystkich uczniów i zmotywuje go do wykazania swoich możliwości. Dobrze jest zatem, kiedy nauczyciel potrafi przemodelować swoje relacje nie na zasadzie uległości, lecz tak, aby służyły one dobru ucznia. Często gotowość do zrozumienia innego sposobu postępowania wystarcza do zmiany nastawienia wychowanka. W dłuższej perspektywie natomiast takie postępowanie może owocować trwałą ewolucją postępowania ucznia.

Ze względu na sposób oddziaływania wyróżniamy następujące rodzaje autorytetów:

- uwalniający,
- ujarzmiający²⁶.

Osoba o uwalniającym autorytecie ma konstruktywny i inspirujący wpływ na postępowanie uczniów, u których cieszy się uznaniem. Nauczyciel darzony takim autorytetem motywuje swoich podopiecznych do inicjatyw i podejmowania samodzielnych działań, pogłębia ich poczucie odpowiedzialności za własny rozwój.

²⁵ Por. J. Wyderka, *Autorytet nauczyciela*, op. cit.

²⁶ Ibidem.

Autorytet ujarzmiający natomiast zmierza przede wszystkim do podporządkowania innych osób do spełniania wyznaczonych przez niego norm i wzorców. Nauczyciel stosujący ten typ autorytetu w swojej pracy posługuje się najczęściej przymusem zewnętrznym. W procesie dydaktycznym odwołuje się do nakazów i zakazów oraz perswazji, która z reguły nie dopuszcza dialogu i kompromisu.

Ten drugi rodzaj autorytetu związany jest z problemem postawy autorytarnej i dominacji wychowawców nad wychowankami. Autorytatywny nauczyciel niemal całkowicie opiera się w procesie wychowania na karaniu i nagradzaniu jako środkach sprawowania kontroli²⁷. Ten typ autorytetu związany jest często z wygórowanymi ambicjami pedagoga. Badania Stanley'a Miligrama, amerykańskiego profesora psychologii, dowiodły, że istnieje związek między poczuciem obowiązku ulegania autorytetom, które zostaje wielu jednostkom wpojone w procesie socjalizacji, ze skłonnością do krzywdzenia innych²⁸. W kontekście nauczania oznacza to, że niektórzy nauczyciele są przekonani o konieczności związku skutecznego nauczania z nadużywaniem swojej władzy. Postawa taka jednak nie tylko negatywnie wpływa na przebieg procesu nauczania, lecz także stanowi zagrożenie dla osobowości wychowanków. Pod wpływem tego typu wychowania wielu uczniów ma trudności z podejmowaniem samodzielnych działań, a także z formułowaniem własnych przekonań i wyrażaniem ich. Doświadczenie wskazuje, że w ten sposób pedagodzy chowają się za maską autorytetu. Nie motywują oni do postawy poznawczej i refleksyjnej wobec wiedzy, ale próbują wymusić naukę poprzez rygor i dyscyplinę.

Trzeba podkreślić, że oba typy autorytetu – uwalniający i ujarzmiający – są potrzebne i stanowią istotny element pracy nauczyciela. W zależności od sytuacji każdy z tych modeli może wspierać proces dydaktyczny. Jednak należy pamiętać, że zadaniem pedagoga jest stosowny dobór postępowania w pracy pedagogicznej i działanie dla dobra wychowanka. Tak rozumiane pojęcie autorytetu odwołuje się do łacińskiego terminu *augere*, które oznacza pomnażanie ludzkiego dobra. Autorytet w zawodzie nauczyciela oznacza także, że to nauczyciel, jako osoba dojrzała, wpływa na relacje z wychowankami i poprzez własne działania może modelować ich charakter. Autorytet związany jest zatem z **odpowiedzialnością** nauczyciela zarówno za własne zachowanie, jak i za zachowanie swoich uczniów. Taka perspektywa rozumienia autorytetu daje szansę uwolnienia od instrumentalizacji jego funkcji.

Wymienione tu cechy stanowią zbiór właściwości sprzyjających pracy nauczyciela. Nie ma jednak jednego zbioru cech niezbędnych do podjęcia tego zawodu. W pracy pedago-

²⁷ Por. Michalak J., *Autorytet rozumiany jako kompetencje*, „Edukacja i Dialog” 9 (1996).

²⁸ Por. Michalak J., *Autorytet rozumiany...*, op. cit.

gicznej, która w znacznej części związana jest z relacjami z drugim człowiekiem, najważniejszym elementem jest umiejętność budowania kontaktu. W szkole spotykają się bardzo różne, nierzadko skrajne, osobowości uczniów i pedagogów. Z tego względu w roli nauczycieli mogą się sprawdzić rozmaite charaktery i osobowości. Zwykle ci spośród pedagogów, którzy mają na początku trudności z niektórymi sytuacjami czy postawami, z czasem wypracowują skuteczne metody zaradcze. Nierzadko osoby zmuszone do pokonania szczególnie dużych problemów z czasem lepiej radzą sobie od innych nauczycieli i odnoszą zaskakujące sukcesy zawodowe. Jednak, niezależnie od wstępnych kompetencji i predyspozycji, sukces w pracy nauczyciela w dłuższej perspektywie wymaga pasji, zaangażowania emocjonalnego w wykonywaną pracę oraz rozwój uczniów. Odpowiedź na pytanie o nie może stanowić także dobre kryterium w ocenie własnych predyspozycji do pracy.

Kiedy rozważa się wybór tej profesji jako formy własnej aktywności zawodowej, trzeba mieć świadomość rozmaitych społeczno-kulturowych uwarunkowań pracy nauczyciela. Ze względu na powszechny kontakt ze szkołą w społeczeństwie funkcjonuje bardzo dużo schematów i uprzedzeń odnośnie zawodu nauczyciela. Niektóre z nich mają historyczne podłoże. Wiele współczesnych stereotypów dotyczących pracy nauczyciela powstało po II wojnie światowej w okresie panowania systemu komunistycznego w Polsce. W świadomości wielu Polaków stanowisko nauczyciela zdeprecjonowało się wówczas przez jego związek z systemem władzy komunistycznej. W okresie funkcjonowania cenzury pracownicy szkolnictwa zmuszeni byli do przekazywania wiedzy, a szczególnie faktów historycznych, w sposób zgodny z ideologią państwa. Również w tym czasie zawód utracił prestiż ze względu na niskie wynagrodzenia i upowszechnienie stereotypu „kobiety-nauczycielki” z reguły słabo wykształconej i staromodnej. Z kolei w okresie po 1989 roku – w obliczu szybko następujących przemian społeczno-obyczajowych i rozwoju techniki – szkoła stała się instytucją kojarzoną z konserwatywnymi wartościami oraz przestarzałą wiedzą.

Przekonania te są nie tylko powierzchowne, lecz także często krzywdzące wobec wielu środowisk szkolnych. Wśród pedagogów zarówno w przeszłości, jak i dzisiaj można spotkać osoby, które z zaangażowaniem realizują swoją pracę i nierzadko cieszą się dużym uznaniem wśród uczniów i innych nauczycieli. Przede wszystkim szkodliwe jest przekonanie o szczególnych predyspozycjach kobiet do wykonywania tego zawodu. W roli nauczyciela mężczyźni pracowali w Polsce od wielu stuleci i ich wkład w rozwój nauczania jest bezsporny. Byli oni nie tylko mistrzami dla wielu wychowanków, lecz także zasłużonymi reformatorami oświaty. Z tego względu obecnie coraz częściej podnoszony jest postulat zwiększenia udziału mężczyzn na stanowisku nauczyciela. Wskazane jest to przede wszystkim dla harmo-

nijnego rozwoju uczniów. Mężczyźni pełniący funkcję nauczyciela wnoszą inne wartości w proces kształcenia – w odmienny sposób przekazują wiedzę, inaczej budują autorytet i nawiązują relację z wychowankami. Kontakt z oboma sposobami nauczania rozwija osobowość ucznia, edukacja staje się bardziej wszechstronna i otwarta. Odmiennosc w pracy między nauczycielkami a nauczycielami stanowi dużą wartość, często niezauważaną lub niedocenianą w polskiej szkole.

Wbrew niezmiennym stereotypom i uprzedzeniom współczesna edukacja uległa wielu przeobrażeniom. Przede wszystkim zmieniła się rola nauczyciela. Jego zadaniem dzisiaj coraz częściej zamiast przekazywania wiedzy jest wprowadzenie do tematu i motywowanie uczniów do samodzielnej pracy. Od nauczyciela nie oczekuje się także nieomylności. Współczesna szkoła nie jest już miejscem prowadzenia wykładów *ex cathedra*, lecz raczej dyskusji, wymiany poglądów i wspólnego rozwiązywania problemów.

Coraz powszechniejszy dostęp do wiedzy sprawia, że dzisiaj w edukacji istotne staje się także kształcenie wychowanka w zakresie pozyskiwania informacji i ich weryfikacji. Umiejętność oceny zdobytych informacji oraz formułowanie na ich podstawie analiz i wniosków są bardzo ważne we współczesnym świecie. Ponadto postęp technologiczny sprawia, że w pracy nauczyciela ciągle pojawiają się nowe narzędzia pracy.

Szeroki dostęp do informacji – zarówno tych z regionu, jak i z całego świata – skutkuje zmianą perspektywy spojrzenia współczesnego człowieka na kulturę własną i obcą. Przyczyniają się do tego także coraz częstsze podróże i liczne kontakty z ludźmi wywodzącymi się z innej tradycji kulturowej, innych religii i ras. W wyniku tego w pracy pedagogicznej coraz bardziej istotne staje się uczenie postaw zrozumienia i akceptacji innych kultur oraz obyczajów. Nauczyciel coraz częściej dzisiaj uczy nie tylko poznawania własnej kultury i tożsamości, lecz także umiejętności dialogu i współpracy w środowisku wielokulturowym.

Pomimo wielu zmian w szkole i w funkcji nauczyciela, w powszechnej opinii nadal funkcjonuje większość stereotypów. Warto mieć świadomość ich obecności i źródeł. Przyszłym pedagogom nierzadko przyjdzie się z nimi spotkać w pracy zawodowej.

Ćwiczenia:

1. *Przed praktykami.* Zastanów się nad tym, kto jest (lub był) dla Ciebie autorytetem. Przypomnij sobie sytuację, w której po raz pierwszy zetknęłaś / zetknąłś się z tą osobą. Jakiej jej cechy przyciągnęły Twoją uwagę? Co sprawiło, że stała się ona dla Ciebie

bie ważna? Czy wśród tych cech są takie, które chciałabyś / chciałbyś posiadać jako nauczyciel? Czy wiesz, jak je w sobie rozwinąć?

4. Szkoła jako miejsce pracy nauczyciela

Rzeczownik „szkoła” pochodzi z języka greckiego i oznacza „wczasy”, „spokój”, „czas poświęcony nauce”, natomiast czasownik „szkolić” miał w tym języku węższy zakres znaczeniowy i oznaczał „nauczanie, prowadzenie wykładów”²⁹. Współcześnie szkoła jest jedną z podstawowych instytucji systemu oświaty, obok przedszkoli, placówek oświatowo-wychowawczych, placówek artystycznych i innych. Każda taka placówka stanowi samodzielną jednostkę organizacyjną zarządzaną przez dyrektora. Organami prowadzącymi szkoły publiczne (podstawowe, gimnazja, różnego typu licea, technika i zasadnicze szkoły zawodowe) są jednostki samorządu terytorialnego (takie jak gmina i miasto). Natomiast organem nadzorującym ich pracę dydaktyczno-wychowawczą jest kuratorium oświaty.

Zasady funkcjonowania szkoły jako placówki oświatowej

Zasady funkcjonowania szkoły określa przede wszystkim Ustawa o Systemie Oświaty z dnia 7 września 1991 roku³⁰. Dokument ten wyznacza zasady zakładania, prowadzenia oraz zamykania szkół i innych placówek oświatowych publicznych i niepublicznych. Ustawa określa również kompetencje i zakres obowiązków wszystkich organów związanych ze szkołą. Do najważniejszych organów szkolnych należą: dyrektor szkoły, rada pedagogiczna, rada szkoły i samorząd uczniowski. Zgodnie z postanowieniami ustawy, do obowiązków **dyrektora szkoły** należy:

- Kierowanie działalnością szkoły i reprezentowanie jej na zewnątrz;
- Sprawowanie częściowego nadzoru pedagogicznego;
- Sprawowanie opieki nad uczniami oraz stwarzanie warunków do harmonijnego rozwoju psychofizycznego;
- Realizowanie uchwały rady szkoły i rady pedagogicznej, podjętej w ramach ich kompetencji;

²⁹ Por. Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 255.

³⁰ Ustawa o Systemie Oświaty z dnia 7 września 1991 r. (Dz. U. 1991 nr 95 poz. 425) W dalszej części rozdziału na podstawie tej ustawy omawiam funkcje poszczególnych organów szkoły.

- Dysponowanie środkami określonymi w planie finansowym szkoły zaopiniowanym przez radę szkoły i ponoszenie odpowiedzialności za ich prawidłowe wykorzystanie. Może on także organizować administracyjną, finansową i gospodarczą obsługę szkoły;
- Współdziałanie ze szkołami wyższymi i zakładami kształcenia nauczycieli w zakresie organizacji praktyk pedagogicznych;
- Odpowiadanie za właściwą organizację i przebieg sprawdzianów oraz egzaminów przeprowadzanych w szkole.

Dyrektor szkoły podejmuje też najważniejsze decyzje personalne w szkole (zatrudnia i zwalnia nauczycieli i innych pracowników) oraz w porozumieniu z organem prowadzącym szkołę decyduje o profilu kształcenia w placówce. Dyrektor odpowiedzialny jest także za wychowawczy i dydaktyczny poziom szkoły.

Rada pedagogiczna stanowi wewnętrzny organ szkoły o charakterze kolegiальnym. W skład rady wchodzi wszyscy nauczyciele zatrudnieni w placówce. Niekiedy mogą być do niej zapraszani przedstawiciele rodziców i uczniów. Rada pedagogiczna odpowiada przede wszystkim za realizację celów statutowych szkoły. Jej przewodniczącym jest dyrektor szkoły. Do obowiązków rady pedagogicznej należą:

- Zatwierdzanie i opiniowanie planu pracy szkoły, projektów planu finansowego szkoły, wnioski dyrektora o przyznanie nauczycielom odznaczeń, nagród i innych wyróżnień, propozycje dyrektora w sprawach przydziału nauczycielom stałych prac i zajęć w ramach wynagrodzenia zasadniczego oraz dodatkowych zajęć – niekiedy po zaopiniowaniu ich przez radę szkoły;
- Podejmowanie uchwał w sprawie wyników klasyfikacji i promocji uczniów;
- Ustalanie organizacji doskonalenia zawodowego nauczycieli szkoły;
- Podejmowanie uchwał w sprawach skreślenia z listy uczniów.

Obrady rady pedagogicznej są tajne, gdy jej przedmiotem są sprawy mogące naruszać wszelkie dobro osobiste uczniów bądź ich rodziców oraz nauczycieli i innych pracowników szkoły. Uchwały rady są podejmowane większością głosów w obecności co najmniej połowy jej członków.

Rada szkoły jest kolegiальnym organem szkoły – reprezentacją rodziców, społeczności uczniowskiej oraz rady pedagogicznej. W jej skład wchodzi po trzech przedstawicieli nauczycieli (niepełniących w szkole funkcji kierowniczej), rodziców i uczniów. W zakres kompeten-

cji rady wchodzi przede wszystkim uchwalanie statutu szkoły, przedstawianie planu finansowego środków specjalnych szkoły, opiniowanie rocznego planu finansowego szkoły, występowanie do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą z wnioskami o zbadanie i dokonanie oceny działalności szkoły, jej dyrektora lub nauczyciela zatrudnionego w szkole, opiniowanie planu pracy szkoły, przyznania stypendiów, projektów innowacyjnych i eksperymentów pedagogicznych, a także z własnej inicjatywy ocenianie sytuacji oraz stanu szkoły.

Czwartym organem funkcjonującym w szkole jest **samorząd uczniowski**. Stanowi on reprezentację uczniów danej szkoły. Samorząd działa niezależnie od administracji szkolnej i oświatowej, jest także autonomiczny politycznie. Powstaje w wyniku demokratycznych wyborów organizowanych w szkole przez uczniów. Zasady przeprowadzania wyborów określa regulamin samorządu uczniowskiego. Organ ten reprezentuje interesy uczniów wobec nauczycieli i władz szkoły. Samorząd ma także prawo do wyboru doradcy spośród nauczycieli pracujących w placówce. Ustawa nie przewiduje konkretnych uprawnień reprezentacji uczniów, jednak zaleca konsultację z nim innym organom, szczególnie w przypadku spraw dotyczących wychowanków.

Dodatkowym organem, jaki może funkcjonować w szkole, jest **rada rodziców**. Zgodnie z ustawą o systemie oświaty, rada stanowi reprezentację rodziców uczniów. O sposobie jej utworzenia decyduje ogół rodziców, następnie rada uchwała zasady funkcjonowania organu w regulaminie. Dokument ten musi być zgodny ze statutem i regulaminem szkoły. Rada rodziców może występować do poszczególnych organów szkoły z wnioskami i opiniami dotyczącymi placówki. W praktyce zakres działalności rady zależy przede wszystkim od operatywności i zaangażowania jej członków.

Wszystkie pięć wymienionych organów wraz z pedagogiem szkolnym i koordynatorem ds. bezpieczeństwa stanowią **organy wewnętrzne** szkoły. Obok nich ze szkołą związane są także inne instytucje, które nadzorują lub / i wspierają działalność placówki. Okresowo przeprowadzają one także kontrole w szkołach. Do instytucji tych, zwanych **organami zewnętrznymi**, zalicza się głównie:

- organ prowadzący,
- organ nadzorujący działalność dydaktyczno-wychowawczą,
- policję,
- poradnię psychologiczno-pedagogiczną,
- organizacje pozarządowe.

Organizacja pracy w szkole

Zasady organizacji pracy w szkole regulowane są przez rozmaite przepisy. Organizację czasu pracy szkoły, w tym termin rozpoczęcia i zakończenia zajęć dydaktyczno-wychowawczych, a także przerw świątecznych, ferii zimowych i letnich, określa rozporządzenie MEN w sprawie organizacji roku szkolnego³¹. Szczegółową organizację nauczania określa natomiast arkusz organizacji szkoły opracowany przez dyrektora z uwzględnieniem przepisów w sprawie ramowych planów nauczania³².

Podstawową jednostką organizacyjną szkoły jest oddział. Uczniowie przydzieleni do danego oddziału uczą się razem w cyklu jednorocznych wszystkich przedmiotów obowiązkowych. Oddział dzieli się na grupy w nauczaniu języków obcych, informatyki, chemii, fizyki i wychowania fizycznego. Rozkład obowiązkowych i nadobowiązkowych zajęć dydaktycznych i wychowawczych określa tygodniowy plan zajęć przygotowany przez dyrektora szkoły. Podstawową formą pracy szkoły są zajęcia prowadzone w systemie klasowo-lekcyjnym, które trwają standardowo 45 minut.

Organizację zajęć nadobowiązkowych określa dyrektor w porozumieniu z radą pedagogiczną. Mogą one być prowadzone w innych grupach – skupiających uczniów z różnych oddziałów.

W szkołach funkcjonują biblioteki szkolne, które gromadzą materiały do pracy dydaktycznej, a także umożliwiają uczniom pracę ze zbiorami na miejscu. W wielu placówkach powstają również dodatkowo specjalistyczne pracownie (np. pracownie biologiczne, historyczne, językowe). Służą one dostarczeniu specjalistycznych materiałów i pomocy naukowych uczniom i nauczycielom. Umożliwiają doskonalenie warsztatu pracy nauczyciela i popularyzowanie danych dziedzin wśród uczniów i rodziców.

Program nauczania i obowiązki nauczyciela

Każda szkoła publiczna zobowiązana jest do realizacji tzw. podstawy programowej. Jest to obowiązkowy na danym etapie edukacji zestaw treści nauczania i umiejętności, które muszą być zrealizowane w programie nauczania. Zakres podstawy programowej określa

³¹Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 kwietnia 2002 r. w sprawie organizacji roku szkolnego (Dz. U. 2002 nr 46 poz. 432).

³²Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz. U. 2002 nr 15 poz. 142).

Ministerstwo Edukacji. Treści objęte jej zapisem stanowią podstawę do wyznaczenia kryteriów ocen szkolnych i zakresu egzaminów końcowych. Do szkoły należy wybór szkolnych programów nauczania, szkolny system oceniania i szkolny program wychowawczy³³.

Zakres obowiązków nauczyciela w szkole określa ustawa – Karta nauczyciela³⁴. Rozdział drugi tego dokumentu wyznacza następujące zadania pedagoga w pracy³⁵:

1. Rzetelne realizowanie zadań związanych z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą, w tym zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę;
2. Wspieranie każdego ucznia w rozwoju;
3. Dążenie do pełni własnego rozwoju osobowego;
4. Kształcenie i wychowywanie młodzieży w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka;
5. Dbanie o kształtowanie u uczniów postaw moralnych i obywatelskich zgodnie z ideą demokracji, pokoju i przyjaźni między ludźmi różnych narodów, ras i światopoglądów.

Stopnie awansu zawodowego nauczycieli

Kolejne etapy awansu zawodowego nauczycieli w Polsce regulowane są przez następujące akty prawne:

- Ustawa Karta nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. (rozdział 3a, Awans zawodowy nauczycieli)³⁶,
- Ustawa z dnia 18 lutego 2000 r. o zmianie w ustawie Karta nauczyciela³⁷,
- Ustawa z dnia 15 lipca 2004 r. o zmianie w ustawie Karta nauczyciela³⁸,

³³ Por. Bigos J., *Na czym polega »proces nauczania – uczenia się« przygotowujący uczniów do egzaminu?*, www.edukacja.edux.pl/p-1583-na-czym-polega-proces-nauczania-uczenia.php [data dostępu: 27.10.2010].

³⁴ Karta nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. (Dz. U. 1982 nr 3 poz. 19).

³⁵ *Karta nauczyciela...*, op. cit.

³⁶ *Karta nauczyciela...*, op. cit.

³⁷ Ustawa z dnia 18 lutego 2000 r. o zmianie w ustawie Karta nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2000 nr 19 poz. 239).

³⁸ Ustawa z dnia 15 lipca 2004 r. o zmianie w ustawie Karta nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2004 nr 179 poz. 1845).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie uzyskania stopnia awansu zawodowego przez nauczycieli³⁹.

Zgodnie z obecnymi przepisami, istnieją cztery kategorie zawodowe nauczycieli z określonymi zasadami awansu: nauczyciel stażysta, nauczyciel kontraktowy, nauczyciel mianowany oraz nauczyciel dyplomowany.

Podstawą nadania kolejnych stopni awansu zawodowego jest posiadanie przez nauczyciela:

- Wymaganych kwalifikacji (wykształcenia wyższego z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym lub ukończenia zakładu kształcenia nauczycieli);
- Odbycie stażu zakończonego pozytywną oceną dorobku zawodowego;
- Uzyskanie pozytywnej oceny komisji kwalifikacyjnej (w przypadku nauczyciela kontraktowego i dyplomowanego) lub zdanie egzaminu przed komisją egzaminacyjną (w przypadku nauczyciela mianowanego).

W momencie zawarcia umowy o pracę nauczyciel uzyskuje stanowisko **nauczyciela stażysty**⁴⁰. W ten sposób rozpoczyna on dziewięciomiesięczny okres stażu w celu uzyskania stopnia **nauczyciela kontraktowego**. Staż ten odbywa się pod kierunkiem opiekuna wyznaczonego przez dyrektora. Do zadań nauczyciela stażysty należy poznanie organizacji, zadań i zasad funkcjonowania szkoły. Uczestniczy on także w zajęciach prowadzonych przez opiekuna stażu, prowadzi zajęcia hospitowane przez opiekuna oraz bierze udział w wewnątrzszkolnych formach doskonalenia zawodowego. Nauczyciel stażysta zobowiązany jest także do przygotowania planu rozwoju zawodowego, z którego po zakończeniu okresu stażu przedstawia sprawozdanie. Oceny sprawozdania dokonuje opiekun stażu, a decyzję o ocenie dorobku zawodowego nauczyciela podejmuje dyrektor po zapoznaniu się z oceną opiekuna stażu i po zasięgnięciu opinii rady rodziców. Po uzyskaniu pozytywnej oceny nauczyciel składa wniosek do dyrektora o podjęcie postępowania kwalifikacyjnego. W skład komisji kwalifikacyjnej wchodzi dyrektor (lub wicedyrektor), przewodniczący zespołu przedmiotowego i opiekun stażu.

³⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie uzyskania stopnia awansu zawodowego przez nauczycieli (Dz. U. 2004 nr 260 poz. 2593).

⁴⁰ Wyjątek w tym zakresie stanowią nauczyciele akademicy legitymujący się co najmniej trzyletnim doświadczeniem zawodowym w szkole wyższej lub osoby o co najmniej pięcioletnim doświadczeniu zawodowym i ze znaczącym dorobkiem zawodowym.

Nauczyciel kontraktowy ma prawo podjąć staż na stopień **nauczyciela mianowanego** po dwóch latach od momentu podjęcia pracy w szkole. Staż można podjąć na początku roku szkolnego i trwa on 2 lata i 9 miesięcy⁴¹. W celu awansu na stopień nauczyciela mianowanego nauczyciel zobowiązany jest do przygotowania planu rozwoju zawodowego oraz do pogłębiania umiejętności i wiedzy zawodowej, bierze udział w rozmaitych formach doskonalenia zawodowego, jak również poszerza znajomość przepisów oświatowych i wspiera działalność różnych organów realizujących zadania szkoły. Osoba ubiegająca się o awans ma za zadanie działanie na rzecz poprawy jakości własnej pracy i jakości działania szkoły. Nauczyciel ma przede wszystkim doskonalic organizację i warsztat pracy, poszerzać wiedzę o potrzebach rozwojowych uczniów oraz dotyczącą problematyki regionu oraz szerszych zjawisk społeczno-cywilizacyjnych. Rozwija również wiedzę z zakresu pedagogiki, psychologii i dydaktyki oraz umiejętność zastosowania w pracy technologii informacyjnej i komunikacyjnej, a także umiejętność posługiwania się przepisami dotyczącymi systemu oświaty.

Po zakończeniu stażu nauczyciel ubiegający się o awans przedstawia sprawozdanie z realizacji planu rozwoju zawodowego dyrektorowi. Opiekun stażu dokonuje oceny realizacji planu, a następnie dyrektor szkoły, po zasięgnięciu opinii rady rodziców, dokonuje oceny dorobku z uwzględnieniem oceny realizacji planu. Po uzyskaniu pozytywnej oceny nauczyciel składa wniosek o podjęcie postępowania egzaminacyjnego do organu prowadzącego szkołę, a następnie staje przed komisją egzaminacyjną, w której skład wchodzi: przedstawiciel organu prowadzącego szkołę (przewodniczący komisji), przedstawiciel organu sprawującego nadzór pedagogiczny, dyrektor szkoły i dwaj eksperci z listy ekspertów ustalonej przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania. Komisja egzaminacyjna wydaje nauczycielowi zaświadczenie o zdaniu egzaminu. Legitymowanie się stopniem nauczyciela mianowanego oznacza znaczną samodzielność w karierze zawodowej pedagoga. Dydaktyk z tym stopniem awansu może być m.in. opiekunem praktyk.

Najwyższy stopień w karierze zawodowej nauczyciela to **nauczyciel dyplomowany**. Wniosek o rozpoczęcie stażu na stopień nauczyciela dyplomowanego można złożyć po roku od uzyskania poprzedniego stopnia awansu. Staż ten trwa dwa lata i 9 miesięcy⁴². Do wniosku o rozpoczęcie stażu nauczyciel dołącza plan rozwoju zawodowego. Oba dokumenty składa się dyrektorowi szkoły. Nauczyciel ubiegający się o awans zobowiązany jest do doskonalenia warsztatu i metod pracy, doskonalenia umiejętności zastosowania technologii informacyjnej

⁴¹ W szczególnych przypadkach staż ten może być skrócony do jednego roku i 9 miesięcy. Dzieje się tak, kiedy nauczyciel kontraktowy posiada co najmniej stopień naukowy doktora.

⁴² Nauczyciel posiadający stopień naukowy co najmniej doktora może się ubiegać o skrócenie okresu stażu do roku i 9 miesięcy.

i komunikacyjnej w pracy, podejmowania działań podnoszących jakość pracy szkoły i poszerzania własnej wiedzy. Do niezbędnych wymagań na tym etapie rozwoju należy uzyskanie przez nauczyciela pozytywnej oceny własnej pracy dydaktycznej i wychowawczej, w tym wysokiej oceny wdrażanych zmian i podejmowanych aktywności społecznych, umiejętności zastosowania technik informacyjnych i komunikacyjnych, umiejętności dzielenia się wiedzą i doświadczeniem z innymi nauczycielami, a szczególnie z nauczycielami na stopniu nauczycieli stażystów i kontraktowych, prowadzenia zajęć otwartych oraz umiejętności rozwiązywania problemów wychowawczych i edukacyjnych z uwzględnieniem profilu szkoły, w której odbywany jest staż. W ramach tych prac pedagog zobowiązany jest również do realizacji trzech projektów podnoszących własne kwalifikacje zawodowe⁴³.

Po zakończeniu okresu stażu nauczyciel zobowiązany jest do przedstawienia sprawozdania z realizacji planu rozwoju zawodowego. Nauczyciel ma za zadanie udokumentować i opisać wszystkie czynności podjęte w okresie stażu. Dyrektor szkoły, po zasięgnięciu opinii rady rodziców, ustala ocenę dorobku zawodowego nauczyciela z uwzględnieniem stopnia realizacji planu rozwoju zawodowego. Ocena dorobku przedstawiana jest przez dyrektora w formie pisemnej. Po uzyskaniu akceptacji nauczyciel składa wniosek do organu sprawującego nadzór pedagogiczny, a następnie staje przed komisją kwalifikacyjną w składzie: przedstawiciel organu sprawującego nadzór pedagogiczny, dyrektor szkoły i trzech ekspertów z listy ekspertów ustalonej przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania. Po uzyskaniu pozytywnej oceny od komisji kwalifikacyjnej organ sprawujący nadzór pedagogiczny nadaje w drodze decyzji administracyjnej stopień nauczyciela dyplomowanego. W większości przypadków stopień awansu zawodowego nadaje właściwy minister.

Istnieje kilka sposobów pracy przy przygotowaniu materiałów i realizacji planu awansu zawodowego. Przede wszystkim można skorzystać z informacji zamieszczonych w portalach internetowych⁴⁴ oraz z publikacji książkowych i elektronicznych. Źródła te zawierają wskazówki na temat przygotowania planów rozwojowych, gromadzenia dokumentów, a także wymagań egzaminacyjnych na każdy stopień awansu. Znajdują się tam również wzory dokumentów i gotowe formularze, które można zmodyfikować na własne potrzeby. Podczas pracy

⁴³ Nauczyciel może wybrać trzy spośród sześciu zaproponowanych zagadnień. Obejmują one: opracowanie i wdrożenie programu edukacyjnego, praca w komisjach egzaminacyjnych dla nauczycieli, poszerzenie zakresu zadań szkoły, opanowanie języka obcego na poziomie zaawansowanym (a w przypadku nauczycieli języków – drugiego języka obcego na poziomie zaawansowanym), wykonywanie zadań na rzecz oświaty we współpracy z innymi instytucjami oraz uzyskanie innych znaczących osiągnięć zawodowych. Szczegółowy opis zakresu projektów jest zamieszczony w przepisach. Por. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie uzyskania stopnia awansu zawodowego przez nauczycieli (Dz. U. 2004 nr 260 poz. 2593).

⁴⁴ W całości tematyce awansu zawodowego nauczycieli poświęcony jest m.in. portal awans.net – www.awans.net [data dostępu: 09.11.2010].

nad awansem warto także korzystać ze wskazówek i porad osób, które niedawno same uzyskały taką nominację. Mogą one udzielić wielu praktycznych rad, które zapobiegą popełnianiu błędów. Przy poszukiwaniu kursów i szkoleń doskonalących można skorzystać z informacji zamieszczonych na stronach internetowych. Większość instytutów i ośrodków prowadzących takie zajęcia prezentuje tam aktualną ofertę wraz z terminami i ze szczegółowym opisem kursów. Cenne informacje na temat bieżących szkoleń można uzyskać także na stronach internetowych odpowiedniego kuratorium oświaty. Można tam znaleźć ogłoszenia o różnego rodzaju warsztatach, kursach kwalifikacyjnych zatwierdzonych przez ministerstwo oświaty, a także wykaz publicznych i niepublicznych placówek doskonalenia nauczycieli w danym województwie.

Współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną

Poradnie psychologiczno-pedagogiczne funkcjonują przy szkołach w celu specjalistycznego wsparcia rozwoju uczniów. Zakres ich działalności obejmuje: diagnostykę, terapię, profilaktykę i doradztwo. Zadaniem poradni jest wszechstronna współpraca z nauczycielami, opiekunami i środowiskami wychowującymi dzieci i młodzież w celu możliwie pełnego rozwoju wychowanków. Działalność tego typu placówek uzależniona jest od profilu szkoły, jak również od społecznych i środowiskowych uwarunkowań uczniów. Poradnia psychologiczno-pedagogiczna ma obowiązek corocznie konsultować ofertę pomocy odpowiadającą aktualnemu zapotrzebowaniu danego środowiska⁴⁵. W zależności od tych czynników w szkole zatrudniani są także różni specjaliści. Zwykle są to psycholog i pedagog, niekiedy także logopeda.

Szerszy zakres pomocy udzielany jest w poradni. Wsparcie realizowane przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne z reguły obejmuje:

- Wszechstronny psychofizyczny rozwój dzieci i młodzieży;
- Wspomaganie efektywności uczenia i rozwiązywanie problemów komunikacji społecznej;
- Profilaktykę uzależnień, pomoc wychowankom z grup ryzyka;
- Terapię zaburzeń rozwojowych i zachowań dysfunkcyjnych;
- Wspomaganie procesów wychowawczych, w tym wsparcie rodzin;

⁴⁵ Por. Brzoskowska J., *Korzystanie z usług poradni psychologiczno-pedagogicznych*, www.ekspercioswiacie.pl/dla-pedagogow-i-psychologow/art,19,korzystanie-z-uslug-poradni-psychologiczno-pedagogicznych.html [data dostępu: 20.10.2010].

- Doradztwo w zakresie wyboru kierunku kształcenia, zawodu i planowania kariery zawodowej;
- Edukacja prozdrowotna wśród uczniów, rodziców i nauczycieli;
- Wykrywanie dysfunkcji i niepełnosprawności dzieci i młodzieży oraz wspomaganie ich w rozwoju;
- Udzielanie rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej związanej z wychowaniem i kształceniem dzieci i młodzieży;
- Wspieranie wychowawczych i edukacyjnych funkcji szkoły.

Przydział szkoły do poradni należy do organu prowadzącego szkołę. O tym, do której poradni należy szkoła, można dowiedzieć się z informacji przysyłanych przez poradnie na początku każdego roku szkolnego, a także na stronach internetowych odpowiedniego kuratorium oświaty lub na stronach lokalnych poradni⁴⁶. Korzystanie z pomocy poradni jest dobrowolne i bezpłatne. W każdym przypadku, na każdym etapie badań – zarówno uczeń, jak i rodzic – mogą odmówić udziału w dalszym postępowaniu diagnostycznym.

W niektórych sytuacjach pracy z uczniem konieczne jest wcześniejsze orzeczenie wydane przez poradnię. Dotyczy to m.in. wcześniejszego lub późniejszego rozpoczęcia uczęszczania do szkoły, powtarzania roku przez ucznia klas I–III szkoły podstawowej, objęcia ucznia nauką w klasie terapeutycznej, zezwolenia na indywidualny tok nauki, przyjęcia do szkoły ponadgimnazjalnej ucznia z problemami zdrowotnymi, które ograniczają możliwość wyboru kierunku uczenia ze względu na stan zdrowia. Dodatkowo orzeczenia i opinie w sprawie kształcenia specjalnego, indywidualnego nauczania oraz opinie o potrzebie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka wydawane są przez zespoły orzekające działające przy poradniach psychologiczno-pedagogicznych⁴⁷. Aby uzyskać opinię lub orzeczenie poradni, należy zgłosić się do sekretariatu placówki. Tam można otrzymać informacje o wniosku oraz dokumentacji, które trzeba przedłożyć. W poradni udzielone zostaną także informacje o dalszym postępowaniu w zależności od złożonego wniosku.

Obecnie funkcjonują także rozmaite formy **współpracy między poradnią psychologiczno-pedagogiczną a nauczycielami**. Do najważniejszych z nich należą⁴⁸:

- Konsultacje na terenie poradni lub placówek;
- Szkoleniowe posiedzenia rad pedagogicznych;

⁴⁶ Por. Brzoskowska J., *Korzystanie z usług...*, op. cit.

⁴⁷ Kwestię reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 września 2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające przy publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz. U. 2008 nr 173 poz. 1072).

⁴⁸ Opracowano na podstawie: Brzoskowska J., *Korzystanie z usług...*, op. cit.

- Wspólne posiedzenia zespołów wychowawczych;
- Mediacje;
- Cykliczne spotkania grup wsparcia działających w poradni – szczególnie dla pedagogów;
- Szkolenia, np. z zakresu prowadzenia warsztatów dla dzieci i młodzieży;
- Badania przesiewowe organizowane wspólnie przez nauczycieli i pracowników poradni, mające na celu obserwację i jak najwcześniejszą diagnozę zagrożeń wśród wychowanków, np. ryzyka dysleksji, wad wymowy, słuchu i wzroku.

Uczniowie, rodzice i nauczyciele mogą również uzyskać pomoc psychologiczno-pedagogiczną w wielu pozarządowych instytucjach. Stowarzyszenia te oferują także dzieciom i młodzieży pomoc w kształceniu oraz umożliwiają wsparcie w rozwijaniu zainteresowań. Do tego typu instytucji należy m.in. Stowarzyszenie „U Siemachy”⁴⁹.

⁴⁹ Zob. www.siemacha.org.pl.

5. Kluczowe kompetencje

Kształcenie przyszłych nauczycieli obejmuje następujące dziedziny:

- wiedzę z zakresu nauczanego przedmiotu,
- wiedzę psychologiczno-pedagogiczną,
- kompetencje z zakresu przekazywania wiedzy i wspierania procesu uczenia uczniów,
- zrozumienie społecznych i kulturowych wymiarów edukacji⁵⁰.

W ramach praktyk pedagogicznych student ma możliwość zastosowania i sprawdzenia własnych umiejętności na wszystkich tych polach. O ile jednak przygotowanie w zakresie nauczanego przedmiotu i wiedzy psychologiczno-pedagogicznej odbywa się przede wszystkim w ramach zajęć na uczelni, to przygotowanie w zakresie przekazywania wiedzy i wspierania procesu uczenia się uczniów oraz zrozumienia społecznych i kulturowych wymiarów edukacji ma miejsce w znacznej mierze właśnie w czasie zajęć praktycznych.

W celu realizacji zajęć lekcyjnych obok zasad i metod nauczania praktykant musi się wykazać umiejętnościami w zakresie kluczowych kompetencji. Pojęcie „kluczowe kompetencje” oznacza najważniejsze kompetencje nauczyciela, które decydują o jego stosunku wobec uczniów, ukierunkowaniu procesu dydaktycznego i umiejętności wspierania wychowanków. Wyznaczają one, w jaki sposób i w jakim kontekście budowana jest relacja między uczniem i nauczycielem. Zagadnienia te omawia niniejszy rozdział.

Relacja uczeń – nauczyciel

Relacja między uczniem a nauczycielem stanowi podstawę procesu nauczania i uczenia się. Istnieje wiele teorii pedagogicznych opisujących rolę zarówno ucznia, jak i nauczyciela. Dwa najbardziej skrajne i najstarsze podejścia reprezentują tzw. szkoła tradycyjna oraz szkoła alternatywna. W modelu **szkoły tradycyjnej**, której głównym twórcą był niemiecki pedagog Johann Friedrich Herbart (1776–1841), na pierwszym miejscu umieszcza się wiedzę. Do przekazania wiedzy służy program nauczania, drugi co do ważności, za pomocą którego nauczyciel kształtuje moralny charakter ucznia. Ten system zakłada aktywną rolę

⁵⁰ Por. Sielatycki M., *Kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej*, „TRENDY uczenie w XXI wieku” Internetowy magazyn CODN, Nr 3/2005, s. 8.

nauczyciela i bierną rolę ucznia. W zakresie metod nauczania Herbart kładł nacisk na naukę pamięciową i dyscyplinę.

Zupełnie odmienną perspektywę opisu nauczania zaproponował amerykański pedagog John Dewey (1859–1952) – twórca modelu **szkoły alternatywnej**. Dewey zaproponował system oparty na założeniu, że treści i metody pracy szkolnej należy dostosować do natury ucznia. Dużą wagę przywiązywał do tego, aby system nauczania wprowadzał dziecko w jego otoczenie społeczne i kulturowe. Pierwszoplanową rolę w tym modelu odgrywa aktywny uczeń – badacz i odkrywca. Nauczyciel pełni rolę doradcy i instruktora, który poprzez wyjaśnianie zjawisk lub doświadczenia w realnym świecie przekazuje wiedzę. Różne formy działań praktyczno-wytwórczych były istotnym elementem szkoły tego typu.

Oba te modele stanowiły w ciągu kolejnych dziesięcioleci podstawę rozwoju rozmaitych innych, pokrewnych modeli nauczania. Współczesne szkoły w Polsce stają się coraz bardziej zróżnicowane także pod względem przyjętego modelu nauczania. Jednakże w szkołach publicznych najpowszechniejszy jest model zmierzający do przewagi wzorca szkoły tradycyjnej, natomiast wzorzec alternatywny częściej obecny jest w ofercie szkół niepublicznych.

Praca nauczyciela w zakresie kształtowania własnego wzorca relacji między nim a uczniem w pewnym stopniu jest określona przez ogólny profil przyjęty przez szkołę. W większości placówek pedagog ma jednak duży wpływ na budowanie własnego warsztatu w tym zakresie. W celu budowania harmonijnych i przyjaznych uczniowi warunków rozwoju przed nauczycielem stoją dwa zasadnicze zadania: organizacja procesu uczenia się / nauczania oraz kształtowanie postaw uczniowskich⁵¹.

W zakresie kształtowania procesu uczenia się / nauczania od pedagoga oczekuje się przede wszystkim:

- Umiejętności pracy z klasą z uwzględnieniem zróżnicowania społecznego uczniów;
- Umiejętności stworzenia dogodnych warunków uczenia się (sprawnie prowadzić przebieg zajęć, zachęcać uczniów do aktywnego udziału w lekcji, twórczo i różnorodnie planować realizację programu, adekwatnie do potrzeb uczniów dobierać stopień trudności, dotrzymywać wyznaczonych terminów realizacji zadań, np. przygotowania prac domowych czy sprawdzianów okresowych);

⁵¹ Dalej zagadnienie to omawiam za: Sielatycki M., *Kompetencje nauczyciela...*, op. cit., s. 6–7.

- Włączania umiejętności posługiwania się technologiami informacyjnymi i komunikacyjnymi w celach poszerzania wiedzy i zainteresowań uczniów;
- Wprowadzania różnych metod pracy uczniów, w tym np. pracę w grupach, pracę poprzez inscenizacje itp;
- Stałego doskonalenia zawodowego i aktywności w życiu społeczno-kulturalnym w regionie;
- Udziału w pracach nad tworzeniem programów nauczania, kształcenia i oceniania;
- Umiejętności współpracy z osobami ze środowiska lokalnego i rodzicami;
- Umiejętności dostrzegania i rozwiązywania problemów.

W zakresie kompetencji w kształtowaniu postaw uczniowskich do najważniejszych zadań nauczyciela należy:

1. Umiejętność propagowania pełnego i zgodnego z indywidualnymi predyspozycjami rozwoju uczniów, który pozwoli im z sukcesem realizować siebie i funkcjonować w społeczeństwie. Obejmuje to następujące kompetencje:
 - motywację do nauki, nie tylko w ramach obowiązku szkolnego,
 - naukę samodzielnego uczenia,
 - umiejętność wyszukiwania informacji i oceny jej wartości,
 - posługiwanie się technologiami informacyjnymi i komunikacyjnymi,
 - twórczość i innowacyjność,
 - przedsiębiorczość,
 - umiejętność rozwiązywania problemów i radzenia sobie w trudnych sytuacjach,
 - umiejętność współpracy z innymi,
 - umiejętność komunikacji z innymi,
 - samodzielność;
2. Umiejętność wykształcenia u uczniów postawy obywatelskiej i społecznej.

Nauczanie – cele, zasady, metody

Nauczanie jest procesem, który można kształtować w rozmaity sposób i w różnym kierunku, w zależności od możliwości i potrzeb uczniów. Podstawą określenia przebiegu lekcji

jest sformułowanie tematu i wyznaczenie **celów nauczania**. W metodyce nauczania wyróżnia się trzy zasadnicze cele lekcji:

1. poznawczy – przekazanie nowej wiedzy,
2. kształcący – kształcenie umiejętności (np. pisania, czytania, słuchania, mówienia),
3. wychowawczy – kształcenie postaw etycznych i odniesienia do wartości.

Aby zrealizować zamierzone cele trzeba przygotować plan przebiegu lekcji zgodnie z **zasadami nauczania**. Zasady te są ogólnymi normami postępowania dydaktycznego określającymi sposoby realizacji celów kształcenia i wychowania⁵². Maria Nagajowa⁵³ wyróżnia 6 podstawowych zasad nauczania:

1. Zasada pogłębłości – poznawanie rzeczy i zjawisk bezpośrednio (przeciwieństwo werbalizmu), np. poznawanie twórczości Chopina przez słuchanie jego muzyki;
2. Zasada stopniowania trudności – uwzględnianie w procesie nauczania możliwości i wieku uczniów, stopniowe przechodzenie do coraz trudniejszych zagadnień w ramach tematu, przechodzenie od tego, co bliskie do tego, co dalekie, od tego, co znane do tego, co nieznanne;
3. Zasada systematyczności – oznacza stopniowe i regularne realizowanie tematu, uwzględnianie równoległe i harmonijnie rozmaitych aspektów; odnosi się zarówno do pojedynczych zajęć, jak i ogólnie do sposobu realizowania programu nauczania;
4. Zasada świadomości i aktywności uczniów – zmierzanie do świadomego udziału uczniów w procesie nabywania wiadomości i rozwijania umiejętności, co realizuje się przez aktywizację uczniów w czasie zajęć i stworzenie warunków kontroli osiągniętych wyników przez uczniów;
5. Zasada trwałości wiedzy uczniów – dbanie o regularne powtarzanie i utrwalanie zdobytych informacji poprzez powtórki, prace domowe lub lekcje podsumowujące;
6. Zasada wiązania teorii z praktyką – polega na wskazywaniu uczniom praktycznej przydatności zdobytej wiedzy oraz ukazywaniu związków nauki szkolnej z życiem pozaszkolnym.

⁵² Definicja Marii Nagajowej. Por. Nagajowa M., *ABC metodyki języka polskiego*, Warszawa 1990, s. 246.

⁵³ Por. Nagajowa M., *ABC metodyki...*, op. cit., s. 246-249.

Zasady nauczania pozwalają na dobór odpowiednich dla lekcji metod nauczania. **Metody nauczania** to celowo i systematycznie stosowany sposób postępowania nauczyciela z uczniem, pozwalający mu zdobyć określoną wiedzę i umiejętności. Funkcjonuje kilka modeli podziału metod nauczania, które wyrosły z różnych koncepcji pedagogicznych.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych jest klasyfikacja Krzysztofa Kruszewskiego⁵⁴. Wyróżnia on trzy podstawowe metody nauczania:

1. Metody oparte na słowie:
 - metoda podająca – uczenie przez przyswajanie wiedzy (wykład, opowiadanie, anegdota, instruktaż, praca z książką),
 - metoda poszukująca – uczenie przez odkrywanie (heureza, metoda problemowa, dyskusja, metoda sytuacyjna);
2. Metoda zajęć praktycznych – uczenie przez działanie (ćwiczenia laboratoryjne, produkcyjne, symulacyjne);
3. Metoda oglądowa – uczenie przez przeżywanie (inscenizacje, drama, gry dydaktyczne).

Dobór metod nauczania uzależniony jest od rozmaitych czynników. Nauczyciel ma za zadanie przede wszystkim uwzględnić wiek ucznia i właściwości materiału. Istotną rolę odgrywa także czas określony w programie na omówienie tematu. Niekiedy nauczyciel może według własnego uznania poszerzyć lub zawęzić liczbę godzin. Ważne, aby stosować zasadę przemienności metod. Sprzyja to wszechstronnemu i różnorodnemu rozwojowi, a zarazem nie nuży uczniów. Za niewskazane uważa się budowanie lekcji w oparciu o tylko jedną metodę nauczania.

W celu wprowadzenia przemiennych metod nauczania podczas lekcji warto na etapie przygotowań zwrócić uwagę, jaki cel lekcji i metoda nauczania są dominujące i w zależności od tego dobrać odmienne metody. Warto także pamiętać o zróżnicowaniu sposobów percepcji i komunikacji z uczniami podczas zajęć. Aby uaktywnić jak największą grupę osób, dobrze jest odwoływać się naprzemiennie do percepcji wzrokowej, słuchowej i sensorycznej.

Planowanie i prowadzenie zajęć

Planowanie zajęć lekcyjnych związane jest z ogólnym rozkładem materiału w programie nauczania, profilem nauczania oddziału, jak również ze zdolnościami uczniów.

⁵⁴ Por. Kruszewski K., *Sztuka Nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 1991.

Umiejętność układania planu realizowania zajęć wymaga zatem dość dobrej znajomości klasy i doświadczenia praktycznego. Inaczej sprawa wygląda w przypadku praktyk. W ramach stażu student realizuje cykl zajęć określony przez opiekuna praktyk. Do najważniejszych zadań praktykanta należy zatem umiejętne poprowadzenie pojedynczych godzin lekcyjnych i – w miarę możliwości – wprowadzanie elementów ciągłości i kontynuacji w procesie nauczania.

Przebieg lekcji i jej założenia w całości przedstawiane są w konspekcie zajęć. **Konspekt lekcji** obejmuje:

1. temat lekcji,
2. cele lekcji,
3. metody nauczania,
4. środki dydaktyczne i pomoce naukowe,
5. bibliografię (w tym bibliografię merytoryczną i metodyczną),
6. ogólny plan lekcji.

Ogólny plan lekcji powinien zawierać podział lekcji na ogniwa i czas ich realizacji. Najczęściej stosuje się podział lekcji na: wprowadzenie, opracowanie i utrwalenie. Część wprowadzająca służy często nawiązaniu do wcześniej realizowanego materiału lub stanowi początek realizacji nowego zagadnienia. W tej części konspektu należy sformułować metodę pracy oraz ćwiczenia. Opracowanie stanowi właściwą część lekcji i zwykle przeznaczają się najwięcej czasu na jego przebieg. Przygotowanie tego etapu zajęć wymaga określenia materiałów do pracy, a także definicji pojęć oraz wniosków na zakończenie. Ostatnia część lekcji pełni funkcję podsumowującą. Ta część konspektu opisuje rodzaje ćwiczeń utrwalających materiał lekcyjny oraz omówienie pracy domowej.

Warto uczynić przygotowywanie konspektów lekcji nawykiem w pracy pedagogicznej, choć na początku wydaje się ono zwykle mniej ciekawym obowiązkiem. Regularne sporządzanie takich opisów sprawi, że nauczyciel rozwine świadomość własnego warsztatu, pozna lepiej swoje mocne i słabe strony. Taki nawyk mobilizuje także do zbierania własnych pomysłów na przeprowadzenie lekcji, inspirowanie do pisania autorskich programów, a w przyszłości konspekty te mogą stanowić cenną pomoc przy kompletowaniu materiałów do awansu zawodowego.

Uczeń zdolny – uczeń słaby

Ogólną zasadą przyjętą w organizacji systemu edukacji jest dostosowanie kształcenia do większości dzieci i młodzieży. Z tego względu nie uwzględniają one potrzeb niektórych grup uczniów. Do grup takich należą m.in. uczniowie o dużych zdolnościach czy uczniowie słabi. Aby umożliwić im kształcenie, które pozwoli w pełni rozwinąć indywidualne zdolności, potrzebna jest stosowna pomoc ze strony ich najbliższego otoczenia. Istotną rolę pełnią tu zarówno opiekunowie, jak i nauczyciel.

Zadaniem nauczyciela w tym zakresie jest przede wszystkim rozpoznanie specyficznych potrzeb ucznia. W zależności od indywidualnej sytuacji pedagog może zwrócić się także o pomoc do poradni specjalistycznej – pedagogicznej, psychologicznej lub innej. Istotne znaczenie ma tu też współpraca z rodzicami ucznia. Z ich pomocą niekiedy łatwiej można określić predyspozycje lub braki wychowanka. W każdym takim przypadku na pierwszym miejscu trzeba stawiać dobro dziecka. Należy także zwracać szczególną uwagę na indywidualny stosunek dziecka do oferowanej mu pomocy i – w miarę możliwości - brać pod uwagę jego oczekiwania.

Pomoc dzieciom i młodzieży może mieć różny zakres i formę. Większość szkół oferuje zajęcia pozalekcyjne – kółka zainteresowań oraz lekcje korekcyjne. Uzupełnienie zajęć szkolnych mogą stanowić także warsztaty organizowane przez lokalne instytucje naukowe lub kulturalne. Pomoc dla dzieci i młodzieży oferuje także wiele stowarzyszeń i instytucji publicznych. Istnieje kilka rozwiązań w tym zakresie.

Uczniom szczególnie uzdolnionym oferowane są następujące rodzaje pomocy⁵⁵:

- Zajęcia uzupełniające – prowadzone na bardziej zaawansowanym poziomie i bardziej zróżnicowane w celu dokładniejszego omówienia przedmiotu;
- Kształcenie indywidualne – realizacja zajęć w preferowanym tempie, niekiedy odbywa się także w klasach w ramach autorskiego programu;
- Zajęcia pozaszkolne – organizowane przez szkołę lub placówki pozaszkolne, umożliwiają rozwój uzdolnień w danym obszarze (kluby, konkursy, szkoły letnie, olimpiady, twórczość artystyczna, badania naukowe);

⁵⁵ Opracowano na podstawie: Gluc K., *Geneza projektu DiAMEnT w kontekście doświadczeń międzynarodowych, krajowych i wojewódzkich*, Centrum Rozwoju Edukacji Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University w Nowym Sączu, www.diament.edu.pl/prezentacje/gluc.ppt [data dostępu: 22.10.2010].

- Indywidualny tok i program nauki – umożliwia uczniom szybsze ukończenie cyklu kształcenia w szkole poprzez korzystanie z prywatnej nauki i zdawanie egzaminów przed państwową komisją egzaminacyjną;
- Stypendia ministerialne dla uczniów (Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty Art. 90 g – 90);
- Matura międzynarodowa – np. program International Baccalaureate – IB Programs, w Polsce jest obecnie 25 szkół realizujących ten program;
- Szkoły dla wybitnie zdolnych – na mocy decyzji Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 grudnia 1997 r. od roku szkolnego 1998/1999 istnieje Zespół Szkół Ogólnokształcących (ZSO) – „Gimnazjum i Liceum Akademickie” (GiLA) w Toruniu. Placówka powstała jako eksperyment prowadzony według odrębnych założeń programowo-organizacyjnych, takich jak: skrócenie czasu nauki z 6 do 5 lat, ograniczenie liczby uczniów w oddziałach do 20, liczby oddziałów do 2 w każdej klasie oraz prowadzenie zajęć fakultatywnych dla uczniów zainteresowanych poszczególnymi przedmiotami nauczania. Opiekę naukową nad eksperymentem sprawuje Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu,
- Krajowy Fundusz na Rzecz Dzieci (zał. w 1981 r.) - realizuje zadania na rzecz dzieci i młodzieży uzdolnionej ujęte w corocznym, atrakcyjnym merytorycznie i organizacyjnie programie pomocy w rozwoju wybitnie uzdolnionym uczniom wszystkich typów szkół w Polsce. Program ten stanowi ofertę adresowaną do uczniów, których osiągnięcia i wyniki wskazują jednoznacznie na wybitne uzdolnienia. Stypendyści Krajowego Funduszu nie otrzymują stypendiów pieniężnych, korzystają natomiast z bezpłatnej opieki i pomocy merytorycznej – warsztatów, seminariów, obozów naukowych i plenerów.
- Program edukacyjny „Zdolny Śląsk” (woj. dolnośląskie) – działający od kilku lat program dla uczniów zdolnych ukierunkowany na wspieranie szkół w pracy z uczniem zdolnym poprzez indywidualizowanie pracy, tworzenie sieci szkół, doskonalenie nauczycieli, system konkursów.

Odmiennego podejścia w dydaktyce szkolnej wymaga praca z uczniem słabym. Uczniów takich charakteryzuje, oprócz trudności w opanowaniu materiału i braku zainteresowania zajęciami lekcyjnymi, na ogół brak umiejętności kierowania własnymi procesami psychicznymi (uwaga, pamięć), niska aktywność umysłowa i brak umiejętności pokonywania

trudności w pracach szkolnych⁵⁶. Z drugiej strony problemy ucznia słabego mogą wynikać z czynników środowiskowych – problemów rodzinnych, problemów z rówieśnikami, konfliktu z nauczycielem. W związku z tym pomoc w wyrównaniu trudności ucznia powinna być skierowana na początku na rozpoznanie przyczyn tych problemów. W celu diagnozy nauczyciel może przeprowadzić testy diagnostyczne, a także prosić o konsultacje z psychologiem lub pedagogiem szkolnym. Dobrze, jeśli nauczyciel skonsultuje się w tej sprawie z wychowawcą klasy, opiekunami ucznia oraz innymi nauczycielami pracującymi z uczniem.

Po identyfikacji problemów ucznia pedagog opracowuje plan pracy z uczniem. W zależności od skali trudności ucznia możliwe są następujące sposoby pomocy⁵⁷:

- Indywidualizacja nauczania w celu wsparcia rozwoju uczniów słabych (zróżnicowanie poziomu ćwiczeń lekcyjnych, dostosowanie tempa pracy do potrzeb uczniów, korepetycje udzielane przez nauczycieli i kolegów);
- Rozwijanie zainteresowań i motywacji do pracy (udział w zajęciach ponadobowiązkowych, zachęcanie do referowania w klasie, praca w grupach z udziałem uczniów słabych);
- Kształtowanie osobowości oraz wspieranie u ucznia rozwoju wiary w siebie i swoje możliwości (współpraca z pedagogiem szkolnym i rodzicami, wspieranie rodziców, zachęcanie ucznia do udziału w akademiach i wycieczkach pozalekcyjnych umożliwiających mu poszerzenie wiedzy i odniesienie sukcesu).

Szczególnego podejścia wymaga od nauczyciela także praca z uczniami niepełnosprawnymi. Obecnie osoby z umiarkowaną niepełnosprawnością mają możliwość nauki w szkołach ogólnodostępnych, integracyjnych i szkołach specjalnych. Praca z takim uczniem wymaga dodatkowo znajomości pedagogiki osób upośledzonych umysłowo, psychologii ogólnej i psychologii wychowawczej. Szczególnym zadaniem nauczyciela jest dostosowanie zadań do możliwości ucznia oraz bezwarunkowa akceptacja wychowanka⁵⁸. W postawie dydaktyka duże znaczenie ma także autentyczność, empatia i kształtowanie przychylniej uczniowi atmosfery – właściwego stosunku w środowisku szkolnym do osób z niepełnosprawnościami⁵⁹.

⁵⁶ Por. Łakomek J., Serafin A., Wolak M., Wójcik M., *Szkolny program pracy z uczniem słabym*, www.lo-kolbuszowa.szkoły.itl.pl/dokumenty/dok/pp_slabym.pdf [data dostępu: 29.10.2010].

⁵⁷ Por. Łakomek J., Serafin A., Wolak M., Wójcik M., *Szkolny program...*, op. cit.

⁵⁸ Por. Heinrich J., *Rola pedagoga specjalnego w pracy z uczniem niepełnosprawnym intelektualnie*, www.edukacja.edux.pl/p-10236-rola-pedagoga-specjalnego-w-pracy-z-ucznem.php [data dostępu: 10.11.2010].

⁵⁹ Więcej na ten temat zob. Heinrich J., *Rola pedagoga specjalnego...*, op. cit.

W kontekście pracy zarówno z uczniem zdolnym, jak i słabym kluczowe znaczenie ma umiejętność trafnej oceny psychospołecznego funkcjonowania ucznia. Z tego względu warto, aby nauczyciel starał się na bieżąco obserwować swoich wychowanków i w razie potrzeby wszechstronnie badał sytuację. Istotne jest także, by przy opracowaniu sposobów pomocy uczniom włączyć do współpracy osoby z różnych środowisk otaczających ucznia, a także uwzględniać wiele odmiennych metod działań.

6. Efektywna dydaktyka

*Zapomniałem czego byłem uczony.
Pamiętam tylko to, czego się nauczyłem.*
Patrick White

Dydaktyka szkolna jest procesem, którego dwoma głównymi uczestnikami są uczeń i nauczyciel. Osoby te biorą udział w jej toku odpowiednio przez uczenie się i nauczanie. Ogólnie nauczanie stanowi system planowych działań nauczyciela zmierzających do opanowania przez uczniów określonej wiedzy, umiejętności, kompetencji lub sprawności⁶⁰. Uczenie się w ramach dydaktyki szkolnej oznacza zbiór czynności ucznia, które prowadzą do modyfikacji zachowania jednostki przez zdobycie wiedzy, umiejętności, kompetencji lub sprawności, a który ma miejsce w wyniku doświadczenia lub ćwiczenia⁶¹. Rezultaty dydaktyki ocenia się przez zestawienie osiągnięć uczniów z celami wyznaczonymi przez pedagoga.

Aby dydaktyka szkolna była efektywna, konieczna jest umiejętna współpraca nauczyciela i ucznia. Z tego względu trzeba bliżej przyjrzeć się psychologicznym czynnikom, wpływającym na pracę nauczyciela i ucznia oraz wskazać sposoby skutecznej realizacji tych czynności. W tym rozdziale przedstawione zostaną cechy i wskaźniki efektywnego kształcenia oraz elementy, które mogą zakłócać proces dydaktyczny. W końcowej części rozdziału omówiona zostanie rola motywacji oraz technik informacyjnych i komunikacyjnych w kształceniu.

Efektywny nauczyciel – efektywny uczeń

Rezultaty kształcenia zależą w pierwszej kolejności od nauczyciela. Podstawowym zadaniem nauczyciela jest organizacja procesu nauczania i kierowanie procesem uczenia się podopiecznych. Do najważniejszych czynności pedagoga zalicza się:

- informowanie,
- naprowadzanie,

⁶⁰ Por. *Nauczanie* [w:] *Encyklopedia PWN*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4009279> [data dostępu: 27.10.2010].

⁶¹ Por. *Uczenie się* [w:] *Encyklopedia PWN*, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4009279> [data dostępu: 27.10.2010] oraz Bigos J., *Na czym polega »proces nauczania – uczenia się« przygotowujący uczniów do egzaminu?*, www.edukacja.edux.pl/p-1583-na-czym-polega-proces-nauczania-uczenia.php [data dostępu: 27.10.2010].

- motywowanie,
- kontrolowanie i korekta.

Aby czynności te realizowane były w sposób efektywny, trzeba zwrócić szczególną uwagę na czynniki budujące relacje i postawy. Na kształtowanie relacji i postaw przez pedagoga składa się: nastawienie wobec uczniów, nastawienie do swojej pracy, znajomość uczniów przez nauczyciela, oczekiwania wobec uczniów i ich pracy oraz tworzenie uczniom możliwości samodzielnego uczenia się.

Bardzo istotnym elementem w kształceniu jest **nastawienie nauczyciela do uczniów i wykonywanej przez siebie pracy**. Przyjazne nastawienie pedagoga do wychowanków i ochota, z jaką realizuje on swoje obowiązki, będą owocowały analogicznym nastawieniem i pracą uczniów. Z tego względu procesowi dydaktyki najbardziej sprzyja ciepła i przyjacielska postawa nauczyciela wobec uczniów, jasno określone wymagania i ich konsekwentna realizacja, dobra organizacja oraz zapał i zaangażowanie w prowadzone lekcje⁶². Powściągliwa, zimna postawa nauczyciela wywołuje niechęć uczniów, podobnie jak brak dobrej organizacji i nudne, rutynowe zajęcia skutkują niską motywacją i zniechęcają uczniów do nauki⁶³. Z tego względu dydaktyk powinien świadomie kształtować w sobie pozytywną postawę. Można to robić przez dbałość o uśmiech i naturalność w czasie zajęć, przez podejmowanie z własnej inicjatywy dyskusji z uczniami i wyrażanie szacunku dla ich opinii.

Wpływ na wyniki pracy nauczyciela mają także **oczekiwania**, jakie ma on wobec swoich uczniów. Dotyczy to przede wszystkim oceny nauczyciela co do możliwości uczniów. Często można zaobserwować w tym zakresie zjawisko samospełniającej się przepowiedni – uczniowie oceniani przez pedagoga wysoko uzyskują najlepsze rezultaty, a uczniowie oceniani jako słabi mają problemy z opanowaniem materiału. Zjawisko to dotyczy nie tylko pojedynczych osób, lecz także klas. Z tego względu ważne jest, aby nauczyciel starał się w miarę powściągliwie formułować oceny możliwości wychowanków. Szczególną ostrożność trzeba zachować przy wypowiedzianiu swoich ocen w obecności uczniów. Dobrze jest, kiedy pedagog w takich sytuacjach dostrzega osiągnięcia wychowanka i motywuje go do dalszych postępów. Aby mieć adekwatne nastawienie wobec uczniów, przyszły nauczyciel powinien zwracać uwagę na własne oczekiwania wobec siebie i wykonywanej pracy – czy stawiane sobie i uczniom wymagania są realistyczne? Czy biorę pod uwagę możliwości uczniów? Czy mam wysokie poczucie własnej wartości? Czy doceniam wysiłek swój i uczniów? Pedagog o wy-

⁶² Por. Kidacka D., *Efektowny nauczyciel – efektywność lekcji*, <http://literka.pl/article/show/id/31522> [data dostępu: 27.10.2010].

⁶³ Por. Kidacka D., *Efektowny nauczyciel...*, op. cit.

sokim poczuciu własnej wartości potrafi dobrze ocenić rzeczywiste możliwości swoje i uczniów, uwzględnia także inne czynniki wpływające na proces dydaktyczny. W rezultacie ma on z reguły realne oczekiwania wobec wychowanków i z większym sukcesem prowadzi proces dydaktyczny.

Istotnym elementem procesu nauczania jest także **interpretacja mowy niewerbalnej** nauczyciela. Zachowanie pedagoga przy wejściu do klasy, a także jego mimika, gesty, postawa, wysokość tonu głosu i tempo mówienia świadczą nie tylko o nastroju, lecz także o nastawieniu do grupy i o tym, jak odbiera on słuchaczy. Z tego względu dobrze jest, kiedy pedagog w miarę możliwości świadomie i umiejętnie posługuje się tymi środkami w celu wspierania procesu nauczania. Warto przede wszystkim dbać o odpowiedni strój w pracy, gdyż jest on wyrazem szacunku dla innych osób, a także zwracać uwagę na sposób mówienia. Mówić jasno, głośno, wyraźnie i w tempie dostosowanym do trudności tematu i atmosfery zajęć⁶⁴.

Duże znaczenie ma także sposób, w jaki **nauczyciel kieruje pracą ucznia**. Nie powinien on swoimi działaniami ingerować zbyt mocno w działania ucznia. Nadmierny wpływ i kontrola nad wychowankami może hamować ich rozwój – uczeń, zamiast mobilizować się do uwolnienia własnego potencjału, czuje się zobowiązany do działania według narzuconego mu schematu. Taka sytuacja budzi poczucie, że nie może on popełniać błędów ani nie może na swój sposób poszukiwać rozwiązania zadania. Wyzwała to w uczniu postawę raczej posłuszeństwa niż zaufania i raczej uległości niż szacunku.

Z drugiej strony brak kontroli i zbyt duża dowolność w aktywności ucznia także skutkują negatywnymi postawami. Wychowanek pozbawiony korygującej i wspierającej kontroli zwykle traci orientację w czasie realizacji zadania. Z tego względu w celu wspierania harmonijnego rozwoju ucznia ważne jest, aby pedagog brał pod uwagę możliwości oraz osobowość ucznia i umiejętnie ograniczał swoją kontrolę nad uczniem do sytuacji, kiedy ta kontrola, wsparcie lub zachęta są konieczne. Nauczyciel powinien także zwracać uwagę na różnorodność stosowanych w nauczaniu metod i materiałów dydaktycznych. Pozwala to uatrakcyjnić sam proces dydaktyczny, a zarazem sprawia, że uczniowie o różnych osobowościach mają równe szanse pokazania swoich mocnych stron.

Oprócz tych ogólnych zasad, jakimi warto, aby nauczyciel kierował się przy realizacji procesu dydaktycznego, zadaniem pedagoga jest także zaplanowanie organizacji procesu dy-

⁶⁴ Szerzej na ten temat zob. Pease A., *Język ciała. Jak czytać myśli ludzi z ich gestów*, Kraków 1997.

daktycznego. Istnieje kilka wzorców opracowania takiego planu. Do najbardziej standardowych należy następujący⁶⁵:

1. Określenie celu operacyjnego – należy precyzyjnie określić, jakie działanie oznacza osiągnięcie celu;
2. Określenie liczby godzin lekcyjnych;
3. Wyznaczenie zakresu wiedzy na poziomie podstawowym i rozszerzonym;
4. Określenie metod pracy dydaktycznej;
5. Określenie umiejętności, których opanowanie będzie stopniowo badane.

Do podstawowych **zadań ucznia** w ramach procesu dydaktycznego należy opracowanie treści i zadań przekazanych przez nauczyciela, samodzielna kontrola wykonywanej pracy oraz korekta rezultatów. Nauczyciel ma kierować czynnościami ucznia. Czynnikiem określającym efekty uczenia się są prawidłowy rozwój procesów poznania, zrozumienia, zapamiętania i zastosowania zdobytych informacji czy umiejętności. W związku z tym nauczyciel powinien pamiętać, że uczeń znacznie lepiej zapamiętuje i rozumie treści, które sam odkryje, wykona, nauczy się, niż te, które zostają mu przekazane. Warto także, aby przy realizacji programu nauczania pedagog miał na uwadze potrzeby rozwojowe dorastających osób. Oznacza to, że harmonijnemu rozwojowi sprzyja zmierzanie do stopniowego usamodzielniania się uczniów od kontroli i wsparcia ze strony pedagoga.

Efektywne kształcenie wymaga od nauczyciela umiejętnej obserwacji postępów i potrzeb uczniów oraz adekwatnego dostosowania do nich metod nauczania. Zadanie to zmusza do stałej wrażliwości na wychowanków i gotowości współpracy z nimi. Jednak dbałość o dobro uczniów często w odpowiedzi spotyka życzliwy odzew ze strony samych wychowanków. Efektywne nauczanie jest zawsze rezultatem skutecznego współdziałania ucznia i nauczyciela. Natomiast ostatecznym celem skutecznej dydaktyki jest samodzielność ucznia.

Motywacja

Na efekty kształcenia nauczyciela wpływ wywiera wiele czynników. Mają one charakter zarówno zewnętrzny wobec procesu dydaktycznego, jak i wynikają z niego samego. Z tego względu dobrze jest, gdy nauczyciele rozumieją, w jakim stopniu wpływ na wzmocnienie kształcenia wywiera motywacja. Najogólniej motywację można zdefiniować jako działanie zorientowane na cel. Psycholodzy wyróżniają dwa zasadnicze rodzaje motywacji:

⁶⁵ Por. Bigos J., *Na czym polega...*, op. cit.

- motywację zewnętrzną,
- motywację wewnętrzną.

Motywacja zewnętrzna umieszcza przyczynę działania człowieka poza nim samym. Pochodzi ona najczęściej od innych osób. W przeciwieństwie do motywacji zewnętrznej, motywacja wewnętrzna wyróżnia się zinternalizowaną przez daną osobę przyczyną podjęcia aktywności. W szkole przykładem motywacji zewnętrznej jest sytuacja, w której uczeń opanuje materiał lekcyjny, ponieważ chce otrzymać wysoką ocenę. Natomiast gdy wychowanek uczy się danego zadania ze względu na własne zainteresowania i chęć poszerzenia wiedzy, działa on w oparciu o motywację wewnętrzną.

Ponadto wyróżniamy także motywację pozytywną i negatywną. **Motywacja pozytywna** opiera się na pozytywnych rezultatach, jakie może przynieść zrealizowanie celu, np. nadobowiązkowa nauka przedmiotu w celu udziału w olimpiadzie przedmiotowej. W przeciwieństwie do niej **motywacja negatywna** oznacza aktywność wynikającą z chęci uniknięcia negatywnych skutków niewykonania zadania, np. przygotowanie na obowiązkowy sprawdzian przedmiotowy.

W celu sformułowania metod motywacji uczniów pedagog powinien zadbać o dobrą komunikację w czasie zajęć oraz wziąć pod uwagę potrzeby uczniów: rozmaite style uczenia się (w tym m.in. preferencje sensoryczne), różne typy inteligencji. W pracy pedagogicznej nauczyciel dysponuje możliwością motywowania podczas godzin lekcyjnych (przez dobór metod pracy, środki dydaktyczne, ocenianie, pochwałę oraz innego rodzaju nagrody i kary) oraz przez zadania domowe. Jak pokazują badania, czynnikami, które najbardziej motywują uczniów do pracy w szkole, są:

- Przekonanie, że to czego się uczy, będzie użyteczne w przyszłości;
- Sprawiedliwy nauczyciel;
- Dobra i sprawiedliwa ocena;
- Perspektywa egzaminu⁶⁶.

Dobra motywacja w szkole charakteryzuje się zatem następującymi cechami:

- Jest dostosowana do potrzeb i umiejętności uczniów;
- Jest dostosowana do wymagań egzaminacyjnych;
- Ukazuje uczniom użyteczność materiału w przyszłości;

⁶⁶ Por. Bigos J., *Na czym polega »proces nauczania – uczenia się« przygotowujący uczniów do egzaminu?*, www.edukacja.edux.pl/p-1583-na-czym-polega-proces-nauczania-uczenia.php (data dostępu: 27.10.2010).

- Wyraża się w uczciwej ocenie pracy ucznia, adekwatnej do jego możliwości i wysiłku włożonego w zadanie.

W pracy szkolnej nauczyciel może stosować różne sposoby motywacji. Warto tu zwrócić uwagę przede wszystkim na dostrzeganie mocnych stron uczniów w formie ustnej pochwały. Dobrze przy tym pamiętać, że pochwała wyrażona przy grupie działa z podwójną siłą. Wysokiej motywacji nie sprzyja strach i sytuacja zagrożenia, dlatego trzeba zwracać uwagę, by uczeń pracował w spokojnych warunkach⁶⁷. Natomiast musi on mieć jednocześnie świadomość konsekwencji wynikających ze złego wykonania zadanej pracy. Warto także, aby nauczyciel pamiętał o adekwatnym dostosowaniu poziomu trudności zadania do możliwości uczniów – zbyt trudne i zbyt łatwe zadania powodują spadek motywacji.

Istotnym elementem motywującym uczniów do pracy jest odpowiedni stosunek do błędów. Nauczyciel powinien przypominać wychowankom, że popełnianie błędów to naturalny element uczenia się, który prowadzi do rozwoju⁶⁸. Warto także, żeby sam nauczyciel miał odwagę przyznać się do popełnionego przez siebie błędu i własnej niewiedzy. W ten sposób uświadamia wychowankom, że każdy ma prawo do omyłki i może się na pewnych kwestiach nie znać. W takich sytuacjach dobrze jest także uczyć umiejętności wyciągania wniosków z niepowodzeń. Dużą moc motywującą ma również zaufanie okazywane przez pedagoga wychowankom i wiara w ich możliwości. Dobrze jest przy różnych okazjach wyrażać swoje uznanie dla ich osiągnięć.

Warto przy tym zwrócić uwagę, że największe korzyści w długofalowym procesie nauczania przynosi częstsze stosowanie motywacji wewnętrznej i pozytywnej. W dłuższej perspektywie czasowej te dwa rodzaje motywacji konstruktywnie aktywizują osobowość ucznia – wspierają jego chęć do nauki i poznawania świata. Uczeń, który jest wewnętrznie zmotywowany, rozwija w sobie samodzielność i poznaje swoje zainteresowania. W dłuższej perspektywie osoby kształcone w ten sposób częściej podejmują trafne decyzje co do wyboru kariery zawodowej i rozumieją duże znaczenie osobistego zaangażowania w odniesieniu sukcesu. W przeciwieństwie do tego modelu dydaktyka oparta na motywacji zewnętrznej i negatywnej skutkuje kształtowaniem postaw biernych i niesamodzielnych. Uczniowie, którzy nawykli do zewnętrznego przymusu, zwykle mają trudności w podejmowaniu własnych inicjatyw w życiu zawodowym.

⁶⁷ Por. Lisowska G., *Sztuka motywowania uczniów*, www.edukacja.edux.pl/p-597-sztuka-motywowania-uczniow.php [data dostępu: 11.10.2010].

⁶⁸ Por. Lisowska G., *Sztuka motywowania uczniów*, op. cit.

Istotne, aby w pracy dydaktycznej różnicować rodzaje motywacji. W zależności od celu i zadania dostosować je do aktualnych potrzeb uczniów. Z tego względu pedagog powinien świadomie stosować tego rodzaju wsparcie.

Zastosowanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych w nauczaniu

Coraz większego znaczenia nabiera obecnie umiejętność zastosowania technologii informacyjnych i komunikacyjnych w praktyce szkolnej⁶⁹. W tym zakresie największe znaczenie mają technologia informacyjna oraz informacyjno-komunikacyjna. Zastosowanie technologii informacyjnych w szkole obejmuje przede wszystkim umiejętność korzystania z komputera, Internetu, a także rozmaitych urządzeń współpracujących z komputerem, np. drukarki czy skanera. Natomiast technologie informacyjno-komunikacyjne w dydaktyce to rozmaite rozwiązania stanowiące połączenie przekazu informacji z komunikacją. Umożliwiają one różne formy kształcenia zdalnego i kształcenia na odległość, jak np. wideokonferencje, transmisje on-line, czat, e-learning.

Wzrost znaczenia techniki w dydaktyce jest uwarunkowany wieloma względami. Z jednej strony atrakcyjne formy przekazu zwiększają zainteresowanie uczniów omawianym zagadnieniem, co wspiera proces uczenia się. Ponadto mogą one stanowić ważne urozmaicenie powtórek, prac domowych oraz służyć do przeprowadzenia sprawdzianów. Z drugiej strony powszechny obecnie dostęp do informacji i techniki sprawia, że konieczna jest umiejętność posługiwania się tymi technikami przez uczniów. Kompetencje w tym zakresie są dla wychowanków niezbędne zarówno w czasie kształcenia, jak i później – na rynku pracy. Umiejętność posługiwania się różnymi programami może stanowić pomoc w przygotowaniu do zajęć szkolnych – umożliwia samodzielne powtórki, poszukiwanie materiałów do zajęć, jak również wspiera rozwój zainteresowań uczniów i samodzielność w kształceniu. Wskazane jest jednak, aby w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii zwrócić uczniom uwagę na zasady prawne korzystania z różnych programów i opracowań. Przede wszystkim zaś na przepisy dotyczące prawa autorskiego.

⁶⁹ Zagadnienie to jest tematem osobnego poradnika dla studentów pt. *Innowacje i technologie informacyjne przyszłością nowoczesnej edukacji*. Osobom zainteresowanym tą tematyką polecam ponadto pracę Stanisława Szablowskiego, *E-learning dla nauczycieli*, Rzeszów 2009.

Ćwiczenia:

1. *Przed praktykami.* Wymyśl dwa własne sposoby motywowania uczniów do pracy. Postaraj się, by były to oryginalne rozwiązania.
2. *Przed praktykami.* Naucz się obsługiwać jedno urządzenie i jeden program pomocne w pracy dydaktycznej.
3. *W czasie praktyki.* Zastanów się, jakie nastawienie do uczenia się, do szkoły i do programu nauczania mają uczniowie, z którymi pracujesz?

7. Etyka zawodowa

W zakreślonych granicach ukazuje się dopiero kunszt mistrza.
Johann Wolfgang Goethe

Zawód nauczyciela należy – obok lekarzy, prawników, dziennikarzy – do profesji wysokiego zaufania społecznego. Ze względu na znaczącą funkcję tych zawodów w życiu publicznym związane są one z wyższymi wymaganiami moralnymi stawianymi wykonującym je osobom. W powszechnej opinii społecznej w Polsce wysoki status zawodowy nauczycieli został historycznie zdeprecjonowany. Obecnie szacunek do zawodu nauczyciela nadal jest niski. Dodatkowo powszechny kryzys autorytetów w społeczeństwie sprawia, że wszelkie dyskusje na temat etosu zawodowego pedagogów traktowane są nierzadko z dystansem i pewną niechęcią. Zagadnienie to stanowi jednak jeden z kluczowych składników pracy nauczyciela, o których dyskutowano niemal od początków istnienia tej profesji i bez względu na obecne społeczne oceny powinno stanowić istotny element refleksji praktykanta i pedagoga.

Szczególne znaczenie etyki zawodowej wynika przede wszystkim ze znaczącego wpływu nauczyciela na wychowanków i na środowisko szkolne. Odpowiedzialność, jaka spoczywa na pedagogach w zakresie nauczania, wychowania i opieki nad uczniami, sprawia, że osoby wykonujące ten zawód muszą być przygotowane na uważną obserwację i ocenę ich działań przez środowisko szkolne, a także szerzej – przez lokalne zbiorowości. Z tego względu podstawowe znaczenie ma postępowanie nauczyciela w życiu zawodowym zgodne z określonymi wartościami i zasadami.

Trzeba zarazem podkreślić, że kierowanie się etyką zawodową w pracy nauczyciela jest związane nie tylko ze społeczną funkcją pedagoga, ale przede wszystkim z samą istotą tego zawodu. Nauczyciel pracuje z uczniem w celu kształtowania i rozwijania jego wiedzy i umiejętności. Jest to bardzo odpowiedzialne zadanie, wymagające wzajemnej sympatii, szacunku i uczciwości. Dobra współpraca między uczniem a nauczycielem zawsze wymaga wzajemnego zaufania. Z tego względu każdy pedagog – albo przed rozpoczęciem pracy, albo w jej trakcie – musi zadać sobie pytanie: w oparciu o jakie zasady zamierzam wykonywać swój zawód?

Problematyka zasad moralnych i etosu zawodowego nauczycieli jest zagadnieniem bardzo szerokim. Etyka zawodowa nauczycieli obejmuje postawę nauczyciela, jego kulturę osobistą, odpowiedzialność, autorytet, kompetencje, wiedzę, wrażliwość i hierarchię wartości. Etos zawodowy nauczyciela można zatem określić jako kompleks cech osobowościowych, intelektualnych i moralnych, którymi powinien legitymować się nauczyciel.

Do podstawowych zasad etosu zawodowego nauczycieli można zaliczyć⁷⁰:

- zasady postępowania wobec uczniów,
- zasady postępowania wobec siebie,
- zasady postępowania wobec środowiska nauczycielskiego,
- zasady postępowania wobec społeczeństwa.

W odniesieniu do uczniów nauczyciel powinien zawsze kierować się w swoim działaniu dobrem wychowanków. W pierwszej kolejności znajduje to wyraz w poszanowaniu godności ucznia i jego sprawiedliwej ocenie. Nauczyciel powinien także brać pełną odpowiedzialność za swoją pracę z uczniem oraz umieć zyskać zaufanie i aprobatę wychowanków swoim postępowaniem i kulturą. Sprzyja to harmonijnemu rozwojowi podopiecznych i wspiera proces dydaktyczny.

W odniesieniu do samego siebie nauczyciel zobowiązany jest do dbania o własny rozwój zawodowy, poszerzania kompetencji i umiejętności, a także rzetelnego przygotowania do lekcji. Pedagog ze względu na siebie i ze względu na dobro swoich wychowanków powinien podejmować także regularnie i samodzielnie ewaluację własnej pracy. Pozwala to obserwować zmiany w osobistym rozwoju i podejmować decyzje co do kierunku dalszej pracy.

Zobowiązania wobec własnej grupy zawodowej to przede wszystkim dbanie o szacunek dla zawodu nauczyciela poza szkołą i ogólnie – w lokalnym środowisku i społeczeństwie. Nauczyciel powinien dbać także o stały rozwój nauczania i wspierać zadania wychowawcze realizowane przez placówkę, w której pracuje. Dobrze, kiedy pedagog w swoim postępowaniu stara się być lojalny wobec własnego środowiska zawodowego i zawsze działa w jego interesie (pod warunkiem, że działania te nie są sprzeczne z interesem ucznia, którego dobro powinno być nadrzędne w stosunku do interesu szkoły). W miarę własnych możliwości nauczyciel powinien starać się być wzorcem i autorytetem zarówno w swoim środowisku zawodowym, jak i życiu społecznym.

⁷⁰ Podział wprowadzam z inspiracji uwagami Mikołaja Kozakiewicza. Por. Kozakiewicz M., *Czy potrzebny jest kodeks etyki nauczyciela*, „Nauczyciel i Wychowanie” Nr 1–2 (1986), s. 49–62; Kozakiewicz M., *Etyka zawodu nauczyciela* [w:] Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993, s. 200–203.

Zakres etyki zawodowej nauczycieli w Polsce nie jest regulowany – jak dotąd – żadnym kodeksem. Jednak przestrzeganie przez pedagogów podstawowych norm etycznych jest podstawą wiarygodności nauczyciela. Niskie wynagrodzenie i niesprawiedliwe stereotypy społeczne dotyczące nauczycieli nie mogą stanowić uzasadnienia dla naruszania tych zasad. Z tego względu istotne jest, by osoba, która podejmuje pracę w tym zawodzie, była świadoma konieczności sformułowania własnego zbioru norm i zasad. Ponadto przyszły nauczyciel powinien uwzględniać swój status społeczny podczas podejmowania decyzji w życiu prywatnym. W ten sposób wpływa on na wprowadzenie nowych wzorców w środowisku szkolnym i przyczynia się do wzrostu społecznego zaufania do nauczycieli.

Ćwiczenia:

1. *Przed praktykami.* Napisz 7 własnych zasad etycznych, którymi chcesz się kierować w pracy z uczniami.
2. *W czasie praktyk.* Postaraj się wprowadzić w życie zasady, które sformułowałeś (patrz pkt 1). Zwróć uwagę, które realizowałeś z łatwością, a które sprawiały Ci trudność. Zauważ, jakich zasad nie uwzględniłeś. Jeśli były takie, zmodyfikuj odpowiednio listę zasad.
3. *Po praktykach.* Odpowiedz sobie na pytanie: Jakim jestem nauczycielem? Możesz w tym celu odpowiedzieć na pytania pomocnicze⁷¹:
 - Czy tak naprawdę imponuję swoim uczniom?
 - Czy jestem cierpliwa(-wy) wobec uczniów?
 - Czy jestem konsekwentna(-ny) wobec uczniów?
 - Według jakich kryteriów oceniam uczniów? Czym jest dla nich ocena? Czym jest dla mnie ocena?
 - Czy jestem przyjazna(-ny) i życzliwy(-a) wobec uczniów?
 - Co inni – uczniowie i nauczyciele – mogą odczytać z mojego zachowania?
 - Jakie są moje relacje z gronem nauczycielskim?
 - Czy jestem tolerancyjna(-y)? Co to dla mnie oznacza w praktyce?
 - Czy potrafię się przyznać do błędu wobec uczniów? Czy potrafię go naprawić?
 - Czy odczuwam radość płynącą z wykonywanej pracy?

⁷¹ Przy opracowaniu listy pytań częściowo korzystano z uwag J. Pielachowskiego i ks. M. Rusieckiego. Por. Tarnowska B., *Etyka zawodu nauczyciela*, „Wychowawca” Nr 2 (110)/2002.

8. Negatywne aspekty pracy nauczyciela

Praca nauczyciela związana jest z licznymi negatywnymi wpływami. Jest to uwarunkowane zarówno obecną sytuacją społeczną – współczesnymi przemianami cywilizacyjnymi, jak i ogólnie trudnymi warunkami pracy nauczyciela. Rosnący wpływ negatywnych czynników w tym zawodzie sprawia, że pedagodzy należą do grup najbardziej narażonych na ryzyko zawodowe.

Spśród czynników społecznych negatywny wpływ na pracę nauczyciela wywiera przede wszystkim rosnące tempo życia, szczególnie w ośrodkach miejskich. Szybka komunikacja oraz rozwój środków masowego przekazu umożliwiają coraz więcej form kontaktu oraz sposobów transportu, lecz zarazem sprawiają, że życie staje się bardzo dynamiczne i człowiek jest znacznie narażony na stres. Poza rosnącym tempem życia współczesnemu człowiekowi towarzyszą nieustannie szybkie zmiany zachodzące w rzeczywistości. Najłatwiej dają się one obserwować w rozwoju techniki. U wielu ludzi sytuacja ta rodzi lęk i niepewność. Doświadczane zjawiska historyczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe są niejasne i zapętlone⁷². Współczesny człowiek coraz częściej doświadcza niepewności co do własnej sytuacji zawodowej, co budzi w nim poczucie zagrożenia, zniechęcenia, niekiedy prowadzi nawet do załamania psychicznego⁷³. Wzrasta społeczna nieufność, rywalizacja, a więzi ludzkie ulegają osłabieniu. Kryzys odczuwają także współczesne rodziny – coraz częstsze w Polsce są rozwody i problemy w domach rodzinnych.

Konsekwencje przemian w dużym stopniu dotyczą dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Badania psychologiczne wykonane wśród młodzieży w 2003 roku wykazały, że wobec zachodzących zmian dominuje w tej grupie poczucie braku bezpieczeństwa oraz lęk o przyszłość⁷⁴. Dodatkowo – oprócz przemian cywilizacyjnych – duży wpływ na uczniów wywiera rozwój rozmaitych mediów oraz propagowane w nich wzorce życia i postępowania. Zjawisku temu towarzyszy powszechny kryzys autorytetów i brak wzorców moralnych⁷⁵. Dzieci i młodzież także coraz wyraźniej odczuwają kryzys w rodzinach. Wcześniej zderzają się z trudnymi pytaniami, które często je przerastają.

⁷² Por. Łukaszewicz R., *Czas transformacji* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994. „Socjologia XIV”, s. 5.

⁷³ Por. Szorc K., *Kierunki myślenia o bezpieczeństwie pracy nauczyciela*, [w:] Kozubska A., Zduniak A. (red.), *Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej*, t.1, Poznań 2006, s. 108–109.

⁷⁴ Por. Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń świata współczesnego* [w:] Płopa M. (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, t. 1, Elbląg 2005, s. 370–371.

⁷⁵ Por. Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń...*, op. cit., s. 372.

Negatywny wpływ na sytuację nauczyciela wywiera także obecna sytuacja w polskiej oświacie. Reforma szkolnictwa wprowadzona w 1999 roku nie spełniła pokładanych w niej nadziei. Mimo późniejszych korekt, m.in. w programie nauczania w 2009 roku, zmiany nadal są niewystarczające i obecnie już przygotowywane są kolejne rozwiązania.

Wszystkie te czynniki pośrednio lub bezpośrednio wpływają na pracę nauczyciela. Dodatkowo sytuację utrudnia fakt, że wiele środowisk szkolnych broni tradycyjnego porządku i trwa przy dawnych praktykach edukacyjnych. Taki proceder, jak słusznie zauważa Ryszard Łukaszewicz, kompromituje szkołę⁷⁶. W tej sytuacji współczesna szkoła i nauczyciel powinni aktywnie uczestniczyć w zachodzących przemianach⁷⁷. Zadaniem pedagoga jest przede wszystkim wspieranie i wyrównywanie trudności uczniów. Dotyczy to zarówno problemów ucznia ze zrozumieniem otaczającej rzeczywistości, jak i kwestii odnajdywania w niej własnego miejsca przez młodego człowieka. Problemy te stają się coraz ważniejszymi wyzwaniami w pracy nauczyciela. Są to zadania bardzo wymagające i odpowiedzialne.

Wiele zagrożeń dla nauczyciela stwarzają także czynniki bezpośrednio wynikające z wykonywania tego zawodu. Do najważniejszych należą: niskie zarobki, niski i wciąż malejący prestiż społeczny, niestabilność zatrudnienia, trudne warunki pracy, konieczność ustawicznego doskonalenia przy niewielkich możliwościach awansu, narażenie zdrowia – choroby gardła i krtani, częsty stres i napięcie psychiczne, złe zachowanie uczniów, złe relacje ze współpracownikami, wygórowane oczekiwania rodziców, brak czasu na czynności osobiste i zawodowe⁷⁸.

Wszystkie te zagrożenia mogą w efekcie prowadzić do problemów zdrowotnych oraz wypalenia zawodowego. Aby zapobiegać przewlekłym problemom zdrowotnym, a szczególnie chorobom gardła i krtani, młodzi pedagodzy powinni uczestniczyć w szkoleniach z zakresu emisji głosu. Warsztaty takie uczą oddechu opartego na przeponie oraz prawidłowej emisji głosu, która odciąża krtani. Osobom rozpoczynającym pracę w zawodzie zaleca się zgłoszenie na zajęcia indywidualne do doświadczonego nauczyciela emisji głosu. Takie szkolenie pozwoli najlepiej zdiagnozować ewentualne problemy z głosem oraz wskazać odpowiednie ćwiczenia. Zajęcia warsztatowe dla grup, organizowane cyklicznie przez większość ośrodków doskonalenia zawodowego nauczycieli, zaleca się osobom posiadającym pewną wiedzę i umiejętności, pragnącym doskonalić się w tym zakresie.

⁷⁶ Por. Łukaszewicz R., *Czas transformacji...*, op. cit., s. 5.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Por. Cibor R., *Koszty psychologiczne pracy nauczyciela a procesy globalizacji* [w:] Kojs W., Dawid Ł. (red.), *Nauczyciel w nowej rzeczywistości edukacyjnej*, Cieszyn 2004, s. 119–122.

Przede wszystkim nauczyciele powinni przestrzegać podstawowych zaleceń w zakresie higieny pracy oraz nie przemęczać i nie nadwyręzać aparatu głosowego. Podobne zalecenia dotyczą dbałości o ogólny stan zdrowia.

Zagrożeniem, które często dotyka nauczycieli, jest wypalenie zawodowe. Zjawisko to występuje najczęściej wskutek długotrwałego przeciążenia stresem. Pracownik przestaje rozwijać się zawodowo, odczuwa silne niezadowolenie i wyraźnie obniża się jego satysfakcja z wykonywanej pracy. Wypalenie zawodowe rozwija się zwykle stopniowo i poprzez obserwację symptomów można zawczasu zapobiec jego rozwojowi. Do podstawowych sygnałów ostrzegawczych należą⁷⁹:

- Subiektywne poczucie przepracowania, brak chęci do pracy;
- Niechęć do wychodzenia do pracy;
- Poczucie izolacji, osamotnienia;
- Postrzeganie życia jako ponurego i ciężkiego;
- Negatywne nastawienie do uczniów i współpracowników;
- Brak cierpliwości, drażliwość, poirytowanie na gruncie rodzinnym;
- Częste choroby;
- Negatywne, ucieczkowe, a nawet samobójcze myśli.

Należy w miarę możliwości samodzielnie obserwować zmiany następujące z czasem w samopoczuciu i wcześnie reagować. Im wcześniej trudności zostaną zdiagnozowane, tym łatwiej i szybciej można je usunąć. Zapobiegnie się w ten sposób także negatywnym skutkom silnego wypalenia. Aby niwelować niekorzystne aspekty pracy, nauczyciele powinni dbać o różnorodność wykonywanych obowiązków, twórczo podchodzić do trudności, dbać o dobre relacje z uczniami i wszystkimi współpracownikami, aktywnie angażować się w powierzone obowiązki, a zarazem zwracać uwagę na swoją samodzielność w pracy⁸⁰. W znacznym stopniu wzmacnia zadowolenie z wykonywanej pracy wpływ pracownika na politykę instytucji, w której pracuje oraz wsparcie jego działań przez instytucje z zewnątrz – środowiska współpracujące ze szkołą⁸¹. Z tego względu warto zwrócić uwagę w pracy na dobre relacje z osobami będącymi w otoczeniu, zarówno na bezpośrednich współpracowników, jak i tych dalszych. Przy rozpoczęciu praktyk lub pracy należy zadbać o poznanie wielu osób w szkole, przy każdej nadarzającej się okazji podejmować rozmowy i nawiązywać współpracę, dbać

⁷⁹ Por. Starostka E., *Wypalenie zawodowe – przyczyny, objawy i konsekwencje dla funkcjonowania społecznego jednostki*, www.psychologia.net.pl/arttykul.php?level=245 [data dostępu: 25.10.2010].

⁸⁰ Opracowano na podstawie: Sęk H., *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, Warszawa 2009.

⁸¹ Por. Sęk H., *Wypalenie zawodowe*, op. cit.

o miłą atmosferę. Warto przede wszystkim pamiętać o podstawowej zasadzie w dobrych relacjach: nie krytykuj, nie potępiaj, nie pouczaj⁸². Dobre relacje buduje postawa szacunku do racji innej osoby. Każdy człowiek ma prawo do własnego spojrzenia na otaczającą go rzeczywistość. Szczególnie trzeba o tym pamiętać, będąc nauczycielem, bowiem pozycja zawodowa tej grupy i konieczność oceniania uczniów sprawiają, że pedagodzy mają szczególną skłonność do krytyki także w innych sytuacjach zawodowych.

Ponadto, aby mieć możliwość wpływu na politykę szkoły, warto inicjować i angażować się w różne dodatkowe projekty. Można np. zorganizować koło zainteresowań albo warsztaty dla uczniów, które wzbogacą ofertę nauczania w szkole. Można także rozpocząć współpracę szkoły z lokalnymi instytucjami umożliwiającymi uczniom dodatkowe kształcenie lub zdobycie praktycznego doświadczenia z jakiejś dziedziny (np. współpraca z lokalnym obserwatorium astronomicznym, teatrem itp.).

Osiąganiu satysfakcji zawodowej i motywacji do pracy sprzyja regularna ewaluacja własnych dokonań. Warto brać pod uwagę zarówno uwagi innych nauczycieli, jak i uczniów. W tym celu można prosić o opinie nauczycieli hospitujących okresowo lekcje czy kierowników zespołu przedmiotowego. Dobrze jest także od czasu do czasu przeprowadzać anonimowe ankiety wśród uczniów.

Samorozwój nauczyciela

Zapobieganie negatywnym skutkom pracy trzeba rozpatrywać także w kontekście samorozwoju nauczyciela. Nie zawsze bowiem pedagog ma wpływ na negatywne bodźce, z jakimi spotyka się w pracy. Z drugiej strony rozwój w ramach awansu zawodowego⁸³ nie zawsze jest zbieżny z indywidualnymi potrzebami. Pedagog powinien dostrzegać własne potrzeby w rozwoju i reagować na nie. Kwestia ta w pracy pedagogicznej jest szczególnie istotna, a niestety nieczęsto zwraca się na nią uwagę. Faktem jest natomiast, że pasja i zaangażowanie w pracy wymagają dbałości i pielęgnacji. Po pewnym czasie u każdego ulegają one w naturalny sposób osłabieniu. Z tego względu trzeba podjąć działania, które pozwolą utrzymywać je na wysokim poziomie.

W tym celu warto przede wszystkim dbać o odpowiedni relaks po pracy. Dobrze jest – oprócz tradycyjnych form spędzania wolnego czasu – znaleźć także czas na hobby. Najlepiej

⁸² Zob. Carnegie D., *Jak zdobyć przyjaciół i zjednać sobie ludzi*, Warszawa 1995.

⁸³ Stopnie awansu zawodowego nauczycieli i ich opis szczegółowo przedstawia rozdział *Szkoła jako miejsce pracy nauczyciela*.

jeśli zajęcie to ma w jakiejś mierze charakter twórczy – wymaga oryginalności czy poszukiwania nietypowych rozwiązań. Drugim sposobem jest podjęcie aktywności w dziedzinie, na której się nie znamy. Może to być zarówno udział w nietypowych sportach, jak również poznanie nowych dziedzin wiedzy. Trzecia metoda dbania o pasję to próbowanie swoich sił w dziedzinach, których nie lubimy lub które sprawiają nam trudności. Po czwarte, nauczyciel może podjąć pracę z ludźmi w innym wieku i o innych zainteresowaniach niż jego uczniowie. Może to być zarówno prowadzenie warsztatów dla takiej grupy, jak i udział w zajęciach.

Działania tego typu pozwalają nie tylko zregenerować własne siły, lecz także stanowią impuls dla nowych doświadczeń, pozwalają zdobyć dystans do codziennej pracy, zmuszają do nowego spojrzenia na siebie, innych ludzi i otaczający świat. Dzięki własnej dbałości o pełne zaangażowanie w pracę nauczyciel zapewnia także sobie i swoim wychowankom harmonijną współpracę. Taka postawa wspiera poczucie satysfakcji zawodowej i wzmacnia poczucie spełnienia w życiu.

Ćwiczenia:

1. *W czasie praktyk.* Zastanów się, jakie czynniki lub obowiązki nauczyciela są dla Ciebie szczególnie stresujące i wyczerpujące?
2. *W czasie praktyk.* Zanotuj najtrudniejsze chwile, jakie zdarzą Ci się w czasie praktyk. Potem zastanów się: dlaczego do nich doszło? Jaka była Twoja reakcja? Jeśli zdarzenie zakończyło się pomyślnie, zastanów się, jakie Twoje cechy pomogły rozwiązać sytuację. Jeśli zdarzenie zakończyło się negatywnie – zwróć uwagę na błędy, spróbuj zobaczyć tę sytuację raz jeszcze z perspektywy drugiej strony. Zastanów się, jaka inna reakcja z Twojej strony mogłaby pomóc Ci zobaczyć sytuację w szerszej perspektywie już w czasie zajęć. Przy najbliższej okazji spróbuj wykorzystać te obserwacje w praktyce.
3. *W czasie praktyk.* Wymyśl dwa własne sposoby dbania o pasję.

9. Nauczyciel w XXI wieku

XXI wiek będzie stuleciem oświaty.
Karl Popper

Wyzwania, przed jakimi staną w najbliższych dziesięcioleciach nauczyciele, mogą być bardzo istotne zarówno pod względem kierunku rozwoju edukacji, jak i roli nauczyciela. Pod wpływem zmian zachodzących obecnie w życiu gospodarczym, społecznym i kulturze w Polsce oraz wielu krajach na całym świecie przeobrażeniom uległa już stopniowo rola pedagoga. Z osoby wykładającej i nauczającej stał się on przewodnikiem i liderem zespołu uczniów. Jego zadaniem coraz częściej jest motywowanie i prowadzenie niż nakazywanie i kontrolowanie.

Dwa najważniejsze zjawiska we współczesnej szkole to zmniejszająca się liczba uczniów oraz rosnący wskaźnik problemów wychowawczych. Z powodu nadchodzącego niżu demograficznego organizacja pracy nauczyciela może ulec zmianie. Możliwym nowym rozwiązaniem jest praca z małą grupą uczniów, w różnych porach dnia i w większym wymiarze czasu⁸⁴. Sytuacja ta może skutkować także zmianą strategii kształcenia nauczycieli przez upowszechnienie kształcenia wielopredmiotowego, a co najmniej – dwupredmiotowego.

W rezultacie rosnących problemów wychowawczych z uczniami w przyszłości może wzrastać także znaczenie dobrego przygotowania nauczyciela w tym zakresie. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić także, że rozwijany będzie zakres szeroko rozumianej pomocy kulturowo-oświatowej prowadzonej przez środowisko szkolne w celu pomocy wychowankom.

Pewne istotne zmiany w oświacie dają się także dostrzec w nieco dalszej perspektywie. Współcześni pedagodzy często mówią o konieczności bardzo głębokich przeobrażeń w edukacji. Związane jest to z coraz bardziej widoczną dysproporcją między potrzebami wychowanków a zadaniami realizowanymi przez szkołę. Jak zauważa Ryszard Łukaszewicz, racjonalny model kształcenia, który ukształtował się w XX wieku, sprzyja dominacji poznania przy pomocy umysłu i intelektu⁸⁵. Ten model kształcenia rozwija u ucznia perspektywę spojrzenia na świat, która izoluje go od otaczających zjawisk. Dodatkowo system oceniania tradycyjnej pedagogiki, który promuje przede wszystkim wiedzę i umiejętność jej pamięciowego

⁸⁴ Por. Płatnierz A., *Nowy model nauczyciela a europejski model kształcenia*, www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5772 [data dostępu: 18.10.2010].

⁸⁵ Por. Łukaszewicz R., *Ku edukacji ekologicznej. Doświadczanie siebie jako części świata* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994. „Socjologia XIV”, s. 9–10.

opanowania przed umiejętnością myślenia, wykazania się twórczością i wyobraźnią, kształtuje u uczniów przekonanie, że istotniejsze są zdyscyplinowanie i praca pamięciowa niż zdolności i kreatywność. W ten sposób szkoła może podważać poczucie własnej wartości i pogłębiać u uczniów poczucie zagubienia w świecie. Wszystko to nie integruje młodego człowieka z otaczającym światem – raczej wzmacnia jego dezintegrację osobowościową. Oczywiście zjawiska te – co należy podkreślić – dostrzegane są we współczesnej szkole i podejmuje się rozmaite próby zmiany tego stanu. Mimo wysiłków procesy te postępują.

W związku z tym pedagodzy zwracają uwagę na potrzebę odejścia od modelu jednostronnego realizowanego przez tradycyjną szkołę i wprowadzenia na szeroką skalę modelu funkcjonalnego, w którym istotną rolę odgrywają zarówno racjonalne myślenie, jak i przeżycie, kreatywność, komunikacja, odpowiedzialność i autonomia⁸⁶. Dodatkowo Łukasiewicz zwraca uwagę na znaczenie intuicji, wyobraźni, medytacji, sztuki i twórczości, doświadczenia pracy z ciałem oraz na inne formy ekspresji⁸⁷. Wszystko to ma zmierzać do osadzenia ucznia we wszechświecie i ukazania nieodłącznego związku z nim. Mowa nie tylko o zależności od tych samych praw fizycznych czy biologicznych. Obserwacje związków łączących człowieka z przyrodą i kosmosem w tej koncepcji dydaktyki zmierzają do odkrywania także innych, głębokich relacji i paralel na różnych polach. Analogie między funkcjonowaniem człowieka i kosmosu mają już konsekwencje w badaniach naukowych: „Nie powinno nas zbyt zaskakiwać podobieństwo między budową materii i strukturą umysłu, gdyż w procesie obserwacji świadomość ludzka odgrywa decydującą rolę, a w fizyce atomowej określa ona w dużej mierze właściwości obserwowanych zjawisk. Jest to kolejny ważny element teorii kwantów, którego konsekwencje zaprowadzą nas zapewne bardzo daleko. W fizyce atomowej obserwowane zjawiska można zrozumieć jedynie jako korelacje między różnymi procesami obserwacji i pomiaru, a zakończenie tego łańcucha procesów znajduje się w świadomości ludzkiego obserwatora. W fizyce atomowej przestaje obowiązywać ostry kartezyjski podział na umysł i materię, na obserwatora i przedmiot obserwacji. Nie można nigdy mówić o przyrodzie, jeśli nie mówi się jednocześnie o sobie.”⁸⁸

Ten wielostronny model edukacji posiada niewątpliwie wiele zalet. Nie tylko wspiera on indywidualny i wszechstronny rozwój ucznia, lecz także może stanowić dla niego podstawę nowego spojrzenia na samego siebie i otaczający świat. Docenienie na równi kreatywności i intelektu uczy korzystać z obu odmiennych możliwości ludzkiego umysłu. Silną stroną tego

⁸⁶ Por. Banach C., *Edukacja nauczycielska – stan i perspektywy*, „Kultura i Edukacja” Nr 3 (1996), s. 25.

⁸⁷ Por. Łukasiewicz R., *Ku edukacji ekologicznej...*, op. cit., s. 10.

⁸⁸ Capra F., *Punkt zwrotny*, Warszawa 1987, s. 125. Cyt za: Łukasiewicz R., *Ku edukacji ekologicznej...*, op. cit., s. 19–20.

modelu jest także to, że kształtuje on u młodego człowieka podmiotowy obraz świata oraz wspiera właściwe poczucie własnej wartości i integralny rozwój osobowości. W ten sposób w znacznym stopniu umożliwia on pełny rozwój indywidualnego potencjału.

Niewątpliwie istotny wpływ na funkcjonowanie oświaty w przyszłości będzie miał rozwój technologii. Obecnie powstaje wiele ośrodków promujących i upowszechniających rozmaite formy e-nauczania. Centra zdalnego nauczania powstają m.in. przy ośrodkach akademickich, gdzie prowadzone są szkolenia dotyczące zajęć za pośrednictwem Internetu, zaznajamia się z obsługą zdalnego nauczania, prowadzone są spotkania i konferencje na temat najnowszych trendów, a zainteresowanym dostarczane są materiały i pomoce dydaktyczne. E-learning ma duże znaczenie jako nowoczesna forma ułatwiająca kształcenie ustawiczne, a w przyszłości otwiera możliwości kształcenia o zasięgu międzynarodowym i stanowi wyzwanie także dla bibliotek⁸⁹. W Polsce w celu propagowania i kształcenia w tym zakresie powstało Stowarzyszenie e-Learningu Akademickiego⁹⁰ i Seminarium Praktyków e-Edukacji⁹¹.

Charakter kształcenia zmienia się wyraźnie pod wpływem trendów we współczesnej kulturze – globalizacji, wielokulturowości, a także wskutek coraz powszechniejszej współpracy międzynarodowej szkół. Ze względu na rosnące znaczenie języka angielskiego, a także innych języków obcych, upowszechniać się będzie kształcenie dwujęzyczne. Zmieni ono szkołę już na poziomie szkoły podstawowej, wymaga bowiem innego nauczania zarówno przedmiotów ścisłych czy biologiczno-chemicznych, jak i języka ojczystego⁹². Powstają rozmaite formy współpracy międzynarodowej szkół w oparciu o projekty edukacyjne oraz platformy oświatowe, realizowane w ramach unijnych programów. Wymaga to od nauczyciela nie tylko bardzo dobrej znajomości języka obcego (najczęściej nie jednego), lecz także umiejętności współpracy z ludźmi z różnych kultur i obyczajów. Z drugiej strony sytuacja ta skłania do refleksji nad perspektywą nauczania własnej kultury i tożsamości. Kontakt z różnymi kulturami może bowiem zatrzeć granice między własną tradycją i inną kulturą, może być tak-

⁸⁹ Już od 10 lat działa np. w Niemczech Bawarski Uniwersytet Wirtualny, który zrzesza wszystkie uczelnie Bawarii i pozwala na uczestniczenie studentów jednej uczelni w zajęciach zdalnych innej uczelni. Inicjatywa ta obecnie spotyka się z dużym zainteresowaniem na świecie. Zob. www.vhb.org/en/homepage/ [data dostępu: 10.11.2010].

⁹⁰ Zob. www.sea.edu.pl/ [data dostępu: 10.11.2010].

⁹¹ Więcej na ten temat zob. *Scenariusze szkolne OECD*, www.think.org.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=76 [data dostępu: 10.11.2010], *Edukacja 2020 i co dalej?* [data dostępu: 11.10.2010], Wróbel M., *Integracja Polski z Unią Europejską szansą na podniesienie poziomu innowacyjności polskiego systemu edukacji*, www.eid.edu.pl/publikacje/integracja_polski_z_unia_europejska_szansa_na_podniesienie_poziomu_innowacyjnosci_polskiego_systemu_educacji,35.html [data dostępu: 11.10.2010].

⁹² Zob. Dziegielewska J. (red.), *Nauczanie dwujęzyczne w Polsce i w Europie*, Warszawa 2007.

że podstawą refleksji nad tym, co konstytuuje polską kulturę i tożsamość. Jest to poważne i trudne wyzwanie dla współczesnych pedagogów, nie tylko polonistów⁹³.

Trudno ocenić, w jakim zakresie przedstawione tendencje zostaną w przyszłości zrealizowane. Jest jednak bardzo prawdopodobne, że najbliższe stulecie przyniesie wiele zmian w oświacie, które będą obejmowały różnorodne wymiary jej funkcjonowania. Warto, aby przyszli nauczyciele na bieżąco obserwowali następujące przemiany i świadomie w nich uczestniczyli.

⁹³ Szerzej na temat edukacji patriotycznej w materiałach z konferencji Polskiego Forum Obywatelskiego. Natomiast pracę o przyszłości edukacji w kontekście globalizacji wydał Ryszard Pachociński. Zob. *Priorytety edukacji Polaków w XXI wieku: Kongres Obywatelski*, red. nauk. Iwona Majewska-Opiełka, Gdańsk 2009; R. Pachociński, .

Podsumowanie

Pomimo wielu ciemnych stron praca nauczyciela należy do ciekawszych i bardzo twórczych profesji. Wymaga ona dużej otwartości, chęci stałego doskonalenia i pogłębiania wiedzy. Umiejętnie prowadzona dydaktyka i opieka wychowawcza nad młodymi ludźmi może być źródłem dużej satysfakcji zawodowej. Nauczyciel, który potrafi efektywnie współpracować z uczniami, może znacznie przyczynić się do ich udanego startu w dorosłe życie. Praca z uczniami umożliwia także poznawanie tkwiącego w nich potencjału twórczego, ich pasji oraz spojrzenia na otaczający świat.

Aby praca nauczyciela przynosiła satysfakcję, bardzo ważne jest dobre przygotowanie do wykonywania zawodu. Odpowiednie kompetencje pedagogiczne skutkują lepszymi rezultatami w pracy, a także większą odpornością na stres i umiejętnością konstruktywnego radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Z tego względu warto, aby osoby, które rozważają podjęcie pracy w zawodzie nauczyciela, wcześniej, a najlepiej już na etapie studiów i przygotowania w ramach praktyk pedagogicznych, rozpoczęły pracę nad rozwojem swojego warsztatu zawodowego.

Ćwiczenia:

1. *Po praktykach.* Jakie nowe spostrzeżenia masz obecnie na temat autorefleksji?
2. *Po praktykach.* Czym jest dla Ciebie samorealizacja zawodowa?

Bibliografia

- Banach C., *Edukacja nauczycielska – stan i perspektywy*, „Kultura i Edukacja” Nr 3 (1996).
- Bigos J., *Na czym polega »proces nauczania – uczenia się« przygotowujący uczniów do egzaminu?*, www.edukacja.edux.pl/p-1583-na-czym-polega-proces-nauczania-uczenia.php [data dostępu: 27.10.2010].
- Branden N., *6 filarów poczucia własnej wartości*, Łódź 2006.
- Brzoskowska J., *Korzystanie z usług poradni psychologiczno-pedagogicznych*, www.eksperciewoswiacie.pl/dla-pedagogow-i-psychologow/art,19,korzystanie-z-uslug-poradni-psychologiczno-pedagogicznych.html [data dostępu: 20.10.2010].
- Capra F., *Punkt zwrotny*, Warszawa 1987.
- Carnegie D., *Jak zdobyć przyjaciół i zjednać sobie ludzi*, Warszawa 1995.
- Cibor R., *Koszty psychologiczne pracy nauczyciela a procesy globalizacji* [w:] Kojs W., Dawid Ł. (red.), *Nauczyciel w nowej rzeczywistości edukacyjnej*, Cieszyn 2004, s. 119–122.
- Dziegielewska J. (red.), *Nauczanie dwujęzyczne w Polsce i w Europie*, Warszawa 2007.
- Dmochowska H., *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli przedszkola wobec problemów rzeczywistości - sztuka wyboru odpowiedniego programu*, www.przeciw-ubostwu.brpo.gov.pl/pliki/1237991110.pdf [data dostępu: 25.10.2010].
- *Edukacja 2020 i co dalej?* [data dostępu: 11.10.2010].
- Głuc K., *Geneza projektu DiAMEnT w kontekście doświadczeń międzynarodowych, krajowych i wojewódzkich*, Centrum Rozwoju Edukacji Wyższa Szkoła Biznesu – National-Louis University w Nowym Sączu, www.diament.edu.pl/prezentacje/gluc.ppt [data dostępu: 22.10.2010].
- Heinrich J., *Rola pedagoga specjalnego w pracy z uczniem niepełnosprawnym intelektualnie*, www.edukacja.edux.pl/p-10236-rola-pedagoga-specjalnego-w-pracy-z-uczniem.php [data dostępu: 10.11.2010].
- Hörner W., Szymański M.S.(red.), *Nauczyciel i kształcenie nauczycieli. Zmiany i wyzwania*, teksty niem. tłum. M. S. Szymański i D. Sztobryn, Warszawa 2005.

- Jaklewicz H., *Młodzież wobec zagrożeń świata współczesnego* [w:] Płopa M. (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, t. 1, Elbląg 2005.
- Janowski A., *Szkoła obywatelska. Amerykańskie doświadczenia – polskie potrzeby*, Warszawa 2000.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz. U. 1982 nr 3 poz. 19).
- Kidacka D., *Efektywny nauczyciel – efektywność lekcji*, <http://literka.pl/article/show/id/31522> [data dostępu: 27.10.2010].
- Kiel E. (red.), *Schule anders sehen. Ein Praktikumsleitfaden für Studierende*, Donauwörth 2007.
- Kozakiewicz M., *Czy potrzebny jest kodeks etyki nauczyciela*, „Nauczyciel i Wychowanie” Nr 1–2 (1986).
- Kozakiewicz M., *Etyka zawodu nauczyciela* [w:] Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
- Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996.
- Kruszewski K., *Sztuka Nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 1991.
- Liebert D. K., *Becoming a Teacher: A Handbook for Student Teaching*, Washington 1992.
- Lisowska G., *Sztuka motywowania uczniów*, www.edukacja.edux.pl/p-597-sztuka-motywowania-uczniow.php (data dostępu: 11.10.2010).
- Łakomek J., Serafin A., Wolak M., Wójcik M., *Szkolny program pracy z uczniem słabym*, www.lo-kolbuszowa.szkoły.itl.pl/dokumenty/dok/pp_slabym.pdf [data dostępu: 29.10.2010].
- Łukaszewicz R., *Czas transformacji* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994, „Socjologia XIV”, s. 5–7.
- Łukaszewicz R., *Ku edukacji ekologicznej. Doświadczenie siebie jako części świata* [w:] Łukaszewicz R. (red.), *Edukacja wobec zmian lokalnych i globalnych*, Wrocław 1994, „Socjologia XIV”.
- Michalak J., *Autorytet rozumiany jako kompetencje*, „Edukacja i Dialog” Nr 9 (1996).
- Muchnacka B., Kogut W. (red.), *Kształcenie nauczycieli przyszłej szkoły*, Kraków 2006.
- Nagajowa M., *ABC metodyki języka polskiego*, Warszawa 1990.
- Ofenbach B., *Geschichte des pädagogischen Berufsethos. Realbedingungen für Lehrerhandeln von der Antike bis zum 21. Jahrhundert*, Würzburg 2006.

- Pachociński R., *Oświata i praca w erze globalizacji*, Warszawa 2006.
- Pearson A.T., *Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli*, tłum. A. Janowski, M. Janowski, Warszawa 1994.
- Pease A., *Język ciała. Jak czytać myśli ludzi z ich gestów*, Kraków 1997.
- Płatnerz A., *Nowy model nauczyciela a europejski model kształcenia*, www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU5772 [data dostępu: 18.10.2010].
- *Porównanie systemów kształcenia nauczycieli w krajach partnerskich projektu EMETT*, www.emett.eu/newfiles/file/Comparative_synthesis_PL.pdf [data dostępu: 18.10.2010].
- *Priorytety edukacji Polaków w XXI wieku: Kongres Obywatelski*, red. nauk. Iwona Majewska-Opiełka, Gdańsk 2009.
- Półturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1999.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz. U. 2002 nr 15 poz. 142).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 18 kwietnia 2002 r. w sprawie organizacji roku szkolnego (Dz. U. 2002 nr 46 poz. 432).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 września 2004 r. w sprawie standardów kształcenia nauczycieli (Dz. U. 2004 nr 207 poz. 2110).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli (Dz. U. 2004 nr 260 poz. 2593).
- *Scenariusze szkolne OECD*, www.think.org.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=76 [data dostępu: 10.11.2010].
- Sęk H., *Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie*, Warszawa 2009.
- Sielatycki M., *Kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej*, „TRENDY uczenie w XXI wieku” Internetowy magazyn CODN, Nr 3/2005, www.trendy.ore.edu.pl/struktura/czytelnia/artykuly/doc/kompetencje_nauczyciela_w_unii_europejskiej.pdf [data dostępu: 22.10.2010].
- Starostka E., *Wypalenie zawodowe - przyczyny, objawy i konsekwencje dla funkcjonowania społecznego jednostki*, www.psychologia.net.pl/artykul.php?level=245 [data dostępu: 25.10.2010].

- Szorc K., *Kierunki myślenia o bezpieczeństwie pracy nauczyciela* [w:] Kozubska A., Zduniak A. (red.), *Kształcenie zawodowe w teorii i praktyce edukacyjnej*, t.1, Poznań 2006.
- Tarnowska B., *Etyka zawodu nauczyciela*, „Wychowawca” Nr 2 (110)/2002.
- Teśluk M., *Nauczyciel – kreator w reformowanej szkole*, [w:] Łaszczyk J. (red.), *Pedagogika czasu przemian*, Warszawa 1999.
- Topsch W., *Grundwissen für Schulpraktikum und Unterricht*, Weinheim-Basel 2004.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 1991 nr 95 poz. 425).
- Ustawa z dnia 15 lipca 2004 r. o zmianie ustawy - Karta Nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2004 nr 179 poz. 1845).
- Ustawa z dnia 18 lutego 2000 r. o zmianie ustawy - Karta Nauczyciela oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2000 nr 19 poz. 239).
- Wiłkomirska A., *Kształcenie nauczycieli – stare i wiecznie żywe dylematy*, referat wygłoszony na konferencji „Misja-pasja-kompetencja. Status nauczyciela i jego przygotowanie do zawodu”, Kraków, 24 października 2004.
- Włoch S., *W poszukiwaniu innowacyjnego modelu kształcenia nauczycieli* [w:] Andrzejak Z., Kacprzak L., Pająk K. (red.), *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, t. 2, Poznań-Warszawa 2005.
- Wróbel A., *Autorytet i wychowanie*, „Edukacja i Dialog” Nr 9 (1996).
- Wróbel M., *Integracja Polski z Unią Europejską szansą na podniesienie poziomu innowacyjności polskiego systemu edukacji*,
www.eid.edu.pl/publikacje/integracja_polski_z_unia_europejska__szansa_na_podniesienie_poziomu_innowacyjnosci_polskiego_systemu_edukacji,35.html [data dostępu: 11.10.2010].
- Wyderka J., *Autorytet nauczyciela*,
www.awans.net/strony/nauczanie_początkowe/wyderka/wyderka1.html [data dostępu: 8.11.2010].

Źródła internetowe

- Awans zawodowy nauczycieli, www.awans.net.pl.
- Bawarski Uniwersytet Wirtualny, www.vhb.org.
- Encyklopedia PWN, www.encyklopedia.pwn.pl.
- Eurybase. The Information Database on Educational Systems In Europe, www.eurydice.org.
- Portal Oświatowy, www.portaloświatowy.pl.
- Stowarzyszenie E-learningu Akademickiego, www.sea.edu.pl.
- Stowarzyszenie „U Siemachy”, www.siemacha.org.pl.